

REGIONÁLNE DISPARITY NA SLOVENSKU; NIEKOĽKO POZNÁMOK K ICH BÁDANIU

Pavol Korec, Slavomír Ondoš, Jaroslav Rusnák

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie, e-mail: korec@fns.uniba.sk, ondos@fns.uniba.sk, rusnak@fns.uniba.sk

Abstract: The regional economic disparities have long been among the most frequent topics in focus of social science disciplines, including human and regional geography. We pay attention to exploration efforts in their research. Our analysis shows a paradigmatic shift in perspective between current and previous evaluation period concerning the regional economic disparities in Slovakia. While social and economic dimension of the post-socialist transition, globalization, neo-liberalism, regional policy and quantifying of regional disparities used to be in the center of attention during the entry period, focus now moves along new lines of thought. These include the new European regionalism, territorial administrative divisions, the role of state in removing of regional economic disparities, the state capitalism, and placing of regional disparities in the context of regional development theory. The aim of this paper is to discuss these novel perspectives in the context of current developments in the regional economic disparities in Slovakia.

Key words: administrative division, functional urban region, new European regionalism, regional development theory, regional disparity, Slovakia

1 ÚVOD

Regionálne disparity sú na Slovensku už dlho jednou z dôležitých tém bádania viacerých vedných disciplín, vrátane humánnej a regionálnej geografie. Okrem týchto dvoch vedných disciplín významnou mierou prispeli k hodnoteniu tohto javu najmä ekonómia a sociológia. V uplynulom období, ktoré môžeme zdola ohraničiť rokom 1989, keď sa na Slovensku udiala významná politicko-spoločenská zmena rýchlo nasledovaná ekonomickými zmenami a diferencovaným vývojom regionálnej štruktúry a zhora rokom 2009, keď sa v celom svete prejavili dôsledky veľkej finančnej a hospodárskej krízy, boli hlavnými témami pri hodnotení regionálnych disparít na Slovensku témy ako spoločenská a ekonomická postsocialistická transformácia, globalizácia a neoliberalizmus, regionálna politika, meranie a hodnotenie regionálnych disparít i niektoré ďalšie. Spomínaný rok 2009 priniesol zmenu v nazera-

ní na vplyv globalizácie a neoliberalizmu pri rozvoji svetovej ekonomiky i ekonomiky národných štátov. Do popredia sa začali výraznejšie dostávať myšlienky o nevyhnutnosti väčšieho vplyvu štátu na ekonomiku a regionálny rozvoj všeobecne. Od viacerých politikov zaznievali po roku 2009 často hlasy v duchu: „Hospodárska kríza v roku 2009 znamenala pre globalizáciu a neoliberalizmus to, čo pád berlínskeho múru pre komunizmus. Kapitalizmus voľného trhu skončil, zabudnite.“

V období po roku 2009 sa dostávajú do pozornosti v súvislosti s výskumom regionálnych disparít niektoré nové témy, z ktorých pre Slovensko sú zaujímavé najmä témy ako nový (európsky) regionalizmus, územno-správne členenie a regionálne disparity, úloha štátu pri odstraňovaní regionálnych disparít, štátny kapitalizmus, regionálne disparity v kontexte teórií regionálneho rozvoja i niektoré ďalšie. Pochopiteľne na tento posun tém bádania nad regionálnymi disparitami reagujú aj humánna a regionálna geografia. Pre tieto vedné disciplíny je to do určitej miery aj povinnosťou, pretože ako hovorí vo svojej práci Hampl (2012) orientáciu výskumu na „diferenciáciu“ s dôrazom na jej priestorové aspekty možno považovať za centrálnu, monopolnú tému týchto dvoch vedných disciplín. Jedná sa o štúdium rôznych foriem priestorových rozdielov (demografických, ekonomických, sociálnych a i.), ktorými sú najmä spoločenské, ale aj environmentálne javy štruktúrované, ale tiež štúdium ich vnímania, spôsobov prezentácie a interpretácie faktorov a procesov, ktoré ich podmieňujú a praktických implikácií, ktoré z nich plynú. Diferenciácia regionálnej štruktúry v globálnej i národnej mierke je teda jeden z dvoch monopolných problémov týchto vedných disciplín. Monopolným problémom v tom zmysle, že uvedené disciplíny majú na riešenie tejto výskumnej témy k dispozícii veľmi dobrý teoreticko-metodologický aparát a sú do určitej miery povinné poskytovať poznatky bádania tejto témy iným vedným disciplínam, resp. spoločenskej praxi všeobecne. Za druhý monopolný problém humánnej a regionálnej geografie možno v zmysle citovaného autora považovať hodnotenie hierarchie priestorovej organizácie spoločnosti.

V predloženom príspevku sa postupne venujeme vyššie predstaveným novým témam, pričom sa snažíme reflektovať vzťah týchto tém k hodnoteniu regionálnych disparít na Slovensku. Prístup humánnej a regionálnej geografie k hodnoteniu regionálnych disparít má, na rozdiel od ekonómie a sociológie, prípadne iných vedných disciplín, svoje osobitosti, ktoré popíšeme v samostatnej časti príspevku. Samotným pojmom regionálne disparity sa nebudeme špeciálne zaoberať. V zmysle práce Micháleka (2014) chápeme regionálne disparity ako osobitnú skupinu regionálnych rozdielov zameraných na výskum nerovností medzi vopred vyčlenenými územnými jednotkami, regiónmi. Pojem disparita, na rozdiel od všeobecnejšieho pojmu rozdiel, sa vzťahuje na tie charakteristické črty regiónov, ktoré majú exaktne stanovený spoločenský hodnotový obsah, najčastejšie ekonomický a sociálny. Citovaná práca veľmi dobre reflektuje teoretické východiská regionálnych disparít ako aj metodické postupy ich výskumu. Niektorí autori odporúčajú použiť pojem regionálne disparity vždy v prípade ak sú rozdiely hodnotených spoločenských javov veľmi veľké, pričom už predstavujú hrozbu sociálnych nepokojov a súčasne nie je v možnostiach za-

ostávajúcích regiónov tieto rozdiely odstrániť autonómne (Hučka et al., 2008; Kutscherauer et al., 2010 a iní).

2 OSOBITOSTI BÁDANIA HUMÁNNEJ/REGIONÁLNEJ GEOGRAFIE

Humánna a regionálna geografia študujú zložitú sociálno-ekonomickú časť krajiny sféry. V čom spočíva zložitosť humánno-geografickej reality, resp. environmentálnych systémov? Na prvom mieste je potrebné zdôrazniť rôznorodosť čiastkových humánno-geografických štruktúr, resp. environmentálnych systémov všeobecne. Predmet štúdia pozostáva z prírodných, spoločenských (sociálnych, ekonomických, politických, kultúrnych a ekologických) a technických zložiek a komplikovaných vzťahov medzi nimi. Druhou podstatnou skutočnosťou, výsledkom ktorej je zložitosť humánno-geografickej reality je vysoká záujmová pluralita o dianie v týchto štruktúrach a aktívne prejavy tejto plurality. Humánno-geografické prostredie predstavuje pluralitnú sústavu jednotlivých aktérov (rôznych inštitúcií i jednotlivcov) a teda akési „kolbište“, kde dominujú prevažne konkurenčné vzťahy. Výsledky interakcií sú vo viacerých smeroch „dopredu neisté“, takže kľúčovým sa javí hľadanie a vysvetľovanie samotných faktorov a mechanizmov týchto interakcií. Napr. už len orientácia v samotnom trhu je veľmi komplikovaná, pretože jednotlivé úrovne trhov (regionálny – národný – nadnárodný – globálny) sa vzájomne ovplyvňujú. Toto všetko je však zarámované treťou skutočnosťou, ktorou je politický a aj geopolitický poriadok, ktoré sú zakorenené v danom sociálno-kultúrnom systéme. Takže mechanizmy v systémoch nefungujú autonómne, ale sú zložkami celej hierarchie mechanizmov a teda sú silne ovplyvňované exogénne (Hampl, 2008, 2010).

Z vyššie uvádzaných poznatkov vyplýva, že pri štúdiu a hodnotení vývoja humánno-geografických štruktúr, resp. environmentálnych systémov všeobecne je rámcová, prípadne pravdepodobnostná povaha výsledkov a doporučení priamo očakávaná. Táto skutočnosť však výrazne znižuje význam výsledkov bádania a z nich vyplývajúcich doporučení v kontexte rozhodovania príslušných zainteresovaných aktérov. Ako uvádza spomenutý autor (Hampl, 2008), obmedzenie „obsahu“ všeobecného poznania na jednoduché rámcové poznanie a stanovenie základných princípov a základných vývojových trendov a zároveň „len“ ukázanie možností ich uplatnenia a takisto „len“ ich možné nadväzujúce rozvedenie do špecifických a individuálnych foriem je tu determinované „ontologicky“ a nie „metodologicky“.

Pre humánnu/regionálnu geografiu je v súčasnosti typická tematická aj teoreticko-metodologická rôznorodosť, niektorí autori používajú dokonca termín roztrieštenosť. Súvisí to nepochybne s pozíciou týchto disciplín na rozhraní spoločenských a prírodných vedných disciplín a tradične inter-disciplinárnym charakterom podstatnej časti humánno-geografických výskumov, resp. bádateľských tém. Táto tematická šírka záberu geografie prináša so sebou riziko skĺznutia do povrchného empirizmu a tvorbu a jednoduchých deskriptívnych štúdií. Určitú hrozbu predstavuje aj teoreticko-metodologická nedôslednosť bádania nových tém. Táto situácia je pomerne

zreteľná aj v súčasnej slovenskej geografii. Vo vedeckých článkoch pomerne často pozorujeme tento „fenomén“ nedbalosti, neúplnosti, niekedy až nekorektnosti teoreticko-metodologickej „časti“ vedeckej práce. Humánna/regionálna geografia dnes študuje kvalitatívne mimoriadne rôznorodé veci, javy a procesy, ktoré sú pochopiteľne objektom záujmu aj iných vedných disciplín. Holt-Jensen (2009) si v tejto súvislosti oprávnenne kladie rečnícku otázku: „*Are geographers, therefore, jacks of all trades and masters of none?*“ (Sú preto geografi robotníci všetkých remesiel a majstri žiadneho z nich?).

Je zrejmé, že poznanie priestorovej diferenciácie, resp. regionálnej štruktúry, hierarchie spoločenských geografických systémov, miery relatívnej autonómie pôsobenia príslušných faktorov, procesov a mechanizmov na danej hierarchickej úrovni na jednej strane a miery ich podmienenosti širším prostredím na druhej strane má zásadný význam pre pochopenie fungovania spoločenských štruktúr a aj celých environmentálnych systémov.

Poznámku si zaslúži skutočnosť, že dnes už analýza priestorovej diferenciácie v humánnej/regionálnej geografii v jej klasickom chápaní ustupuje do pozadia a v niektorých prípadoch je dokonca odmietaná. Namiesto „popisovania situácie“ je dnes dôraz položený na štúdium faktorov, procesov a mechanizmov, ktorými je tento priestor konštruovaný (Hampl et al., 2008). Práve tento dôraz na faktory, procesy a mechanizmy považujeme pre štúdium priestorových (regionálnych) nerovností pre humánnu/regionálnu geografiu za veľmi inšpiratívny. Tento posun od popisovania situácie k štúdiu faktorov, procesov a mechanizmov vytvárajúcich priestor (a priestorové diferenciácie) by bolo potrebné dôraznejšie akcentovať na všetkých hierarchických úrovniach bádania. Moderná humánna/regionálna geografia pracuje s novými relevantnými chápaniami priestoru, ktorých rozvoj bol do značnej miery odlišný od rigidnosti klasického chápania. Predstavuje výraznú zmenu v rámci geografického myslenia a evidentný posun humánnej geografie k spoločenským, resp. humanitným vedám (Chromý, 2010; Hampl, 2012; Ženka et al., 2012 a iní).

Je zrejmé, že je veľmi potrebné aj v slovenskej geografii zdôrazňovať tento súčasný vývoj, normatívnosť, politický vplyv, účelové regionálne (územno-správne) členenie, široko chápaná kultúra, sociálne témy a iné. Zdôrazňovaná je sociálna, kultúrna alebo politická „produkcia“ priestoru, jeho reprezentácia a moc tejto reprezentácie, ale taktiež aj jeho relačná povaha (priestor ako sieť vzťahov medzi aktérmi).

3 VÝVOJ KONCEPTU REGIÓNU A NOVÝ (EURÓPSKY) REGIONALIZMUS

Vývoj konceptu regiónu

Vo viacerých prácach sa konštatuje, že v modernej histórii geografie, ktorú môžeme datovať od Humboldta a Rittera, sa v geografii objavili tri koncepty regiónu: región ako prirodzene existujúca územná jednotka a reálny objekt geografického bádania (i), región ako klasifikačná trieda a analytický nástroj poznávania (ii) a región ako účelový nástroj ľudskej aktivity a zároveň objekt bádania rozvinutosti, resp. za-

ostávania (iii) (Sagan, 2004; Chromý, 2008, 2010; Matlovič, 2010 a iní). Región ako prirodzene existujúca územná jednotka a reálny objekt geografického bádania bol dominujúcou koncepciou regiónu v rámci premodernistickej paradigmy geografie, reprezentovanej hettnerovsko-hartshornovskou chorologickou koncepciou geografie (geografia ako popisná veda). Koncepciu regiónu ako klasifikačnej triedy a analytického nástroja poznávania, ktorá bola dominantná v období modernistickej paradigmy geografie, reprezentuje neopozitivistická priestorovo-analytická (schaeferovsko-bungeovská) koncepcia kvantitatívnej geografie (geografia ako priestorová veda). Tretí koncept regiónu, región ako účelový nástroj ľudskej aktivity a zároveň objekt bádania rozvinutosti, resp. zaostávania je dominujúcou koncepciou postmodernistickej paradigmy geografie (geografia ako spoločenská veda) (Chromý, 2010; Matlovič, 2010).

Tretí koncept regiónu sa rozvíja približne od 80. rokov 20. storočia a súvisí, okrem iného, aj s diskusiou o tzv. novej regionálnej geografii, resp. novom regionalizme. Obrat, ktorý znamenal polozenie dôrazu na sociálne a kultúrne otázky býva popisovaný ako prechod od výskumu územnej organizácie (spatial organization) spoločnosti k štúdiu sociálnej organizácie (social organization) spoločnosti. Od tohto sa odvíja požiadavka chápania regiónu ako súboru sociálno-priestorových vzťahov, sociálnej konštrukcie, t. j. vyjadrenie spôsobu akým spoločnosť v priestore funguje a ako ho formuje, resp. aký mu dáva zmysel.

Vývoj regiónu v tomto zmysle prebieha dlhodobo (regióny Spiš, Zemplín, Gemer, Liptov a pod.), pričom región môže postupne získať štatút územno-správnej jednotky. Región sa však môže „vytvoriť“ aj skokovo, najčastejšie politickým rozhodnutím, pričom takto vytvorený región získava spravidla okamžité štatút územno-správnej jednotky (VÚC Bratislava, VÚC Košice, VÚC Nitra, VÚC Žilina a pod.). Takýto región je tak možné označiť ako inštitucionalizovaný subjekt. Región ako taký potom slúži ako prostredie pre existenciu siete politických, ekonomických, sociálnych, kultúrnych a iných vzťahov a procesov a pochopiteľne aj ako subjekt možného riadenia týchto vzťahov a procesov. Región sa takto stáva veľmi vhodný účelový nástroj nielen riadenia a hodnotenia aktivity, ale a zároveň objekt bádania rozvinutosti. Takýto región je často založený, resp. závislý na početných aktivitách jednotlivcov a skupín osôb (formálnych i neformálnych).

Tretí koncept teda chápe región ako účelový nástroj ľudskej aktivity – dôraz je v tomto prípade položený na možnosť riadenia tohto územia v kontexte širokého chápaného spoločenského rozvoja. Tento koncept regiónu predpokladá aj vytváranie regionálnej identity v širšom prostredí národného štátu, prípadne v medzinárodnej mierke. Inštitucionalizácia regiónu (rôznej hierarchickej úrovne), je podmieňujúcim faktorom územno-správneho charakteru regiónu. Inštitucionalizácia regiónu spočíva predovšetkým v troch fenoménoch: vo vymedzení hraníc regiónu (nadobudnutie priestorového tvaru) (i), v priznaní „de jure“ územno-správneho statusu regiónu (ii) a v určení jeho funkcií, osobitne kompetencií v oblasti verejnej správy ako aj špecializovanej správy (iii) (Chromý, 2010).

Fínsky geograf Paasi (1986) označuje vznik „inštitucionalizovaných“ regiónov za spoločensko-priestorový proces, v priebehu ktorého vzniká priestorová jednotka

(„región“) ako časť, resp. súčasť priestorovej štruktúry (geografickej organizácie) spoločnosti a stáva sa viditeľnou a jasne identifikovateľnou v rôznych sférach spoločenského života a povedomia spoločnosti (v rámci štátu i v medzinárodnej mierke). Prvé vedecké štúdie venované vytváraniu sa tohto nového konceptu regiónu sa začali objavovať, ako sme už uviedli, v druhej polovici 80. rokov minulého storočia. Na rozvoj tohto konceptu regiónu vplývali, okrem iných, aj kvalitatívne nové spoločenské procesy nastupujúcej globalizácie. Procesy globalizácie začali „posúvať“ regiónom väčšiu zodpovednosť za vlastnú prosperitu. V tomto čase sa objavuje aj téma regionálnej konkurencieschopnosti, ktorá „schému“ tohto nového konceptu regiónu ešte zvýraznila.

Geografi rešpektujú 5 nasledovných dimenzií súčasných inštitucionalizovaných regiónov, ktorých význam sa v súčasnom vývoji spoločnosti zvyšuje a ktoré do určitej miery zvyšujú ich integritu (Ježek, 2008):

1. Politická dimenzia: Regióny získali v uplynulých 20 rokoch na význame ako politicko-administratívne jednotky, v ktorých sa odohrávajú konkurenčné a kooperačné vzťahy aj smerom do vnútra regiónu aj smerom von. Regióny sa stali dôležitými prvkami subnárodnej roviny v oblasti široko chápaného regionálneho rozvoja. Táto subnárodná rovina je v EÚ napr. veľmi dôležitá pri financovaní štátov a ich regiónov.
2. Ekonomická dimenzia: Autonómna politika regiónov získava z viacerých dôvodov čoraz väčší význam v rozvoji štátu, okrem iného aj v dôsledku globalizácie ekonomiky. Strategický význam, predovšetkým z pohľadu nadnárodných spoločností získalo miestne a regionálne ukotvenie ekonomických aktivít. Regióny individuálne „pracujú“, okrem iného, aj na zvyšovaní schopností vlastnej inovatívnosti a kreativity ako predpokladu konkurencieschopnosti regiónu.
3. Sociálno-kultúrna dimenzia: Aj keď sa na jednej strane diskutuje o potrebe búrania hraníc, na druhej strane stúpa požiadavka prehľadného a jednoznačného identifikovania sa regiónu na základe sociálno-kultúrnych osobitostí regiónu (glokalizácia v procese globalizácie).
4. Ekologická dimenzia: Následne na realizovanie štátnej politiky ochrany životného prostredia (ochrana jednotlivých biotopov, povolené normy exhalátov, resp. globálne environmentálne otázky), získavajú čoraz väčší význam regionálne koncepcie ochrany územia, zabezpečenia stability, prípadne práce s odpadmi a zabezpečovaním udržateľného rozvoja. Vysoký podiel finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ smeruje práve do tejto oblasti.
5. Strategická plánovacia dimenzia: Regionálna úroveň sa stáva čoraz dôležitejšia aj z pohľadu územného a strategického plánovania. Na regionálnej úrovni sú lepšie identifikovateľné dôležité problémy územného rozvoja a možnosti ich riešenia.

Nový (európsky) regionalizmus

V uplynulých takmer dvadsiatich piatich rokoch sme už aj na Slovensku svedkami pomerne ostrej diskusie o budúcnosti Európy, pričom veľká pozornosť sa v tejto diskusii venuje práve regiónom. Nový (európsky) regionalizmus, označovaný aj ako „moderný regionalizmus“ býva často stavaný do kontrastu so starým tradičným regionalizmom. Moderný regionalizmus sa presadzuje a argumentuje sa ním najmä v súvislosti s tzv. paradigmou nového spoločenského rozvoja. Jeho podstata je založená na predpoklade, že optimálny spoločenský rozvoj (politický, ekonomický, sociálny, kultúrny, environmentálny) nie je možné dosiahnuť len riadením a zásahmi „zhora“ alebo „zvonku“, teda prostredníctvom štátnej podpory alebo využívaním európskych fondov. Moderný regionalizmus upozorňuje, že v ekonomicky dlhodobo slabých prevažne vidieckych regiónoch, v štrukturálne postihnutých regiónoch, v periférnych regiónoch, prípadne v inak hendikepovaných regiónoch sa na prekonaní zaostávania musí výrazne podieľať ich vnútorný ľudský kapitál (jednotlivci, skupiny ľudí, občianske iniciatívy, inštitúcie verejnej správy, firmy pôsobiace v regióne a iné). Je potrebné mobilizovať prakticky všetkých relevantných aktérov spoločenského života regiónu (Heřmanová a Chromý et al., 2009).

Pri vytváraní rozvojových stratégií regiónov takto znovu získavajú na význame tzv. mäkké faktory, ako je napr. široko chápaná kultúra regiónu, občianska spoločnosť, regionálna identita, postoj obyvateľov, pričom sú tieto faktory stavané minimálne na tú istú úroveň ako tradičné štrukturálne faktory (poloha, dopravná infraštruktúra, demografická situácia regiónu, sídelná štruktúra a iné). V tejto súvislosti treba upozorniť, že v Európskej únii sa dnes stretávame s dvomi vzájomne fungujúcimi základnými prejavmi, resp. prúdmi regionalizmu, s tzv. bottom-up regionalizmom a top-down regionalizmom. Ešte raz treba zdôrazniť, že tieto dva prúdy existujú relatívne samostatne, ale vzájomne sa významne ovplyvňujú (Chromý, 2010).

Prvý prúd, bottom-up regionalizmus, vyjadruje rast významu regionálnej ekonomickej a politickej aktivity jednotlivých miestnych aktérov a rozvíja sa na základe dobrovoľnej iniciatívy obyvateľov žijúcich v regióne a miestnych subjektov. Hlavným iniciátorom druhého z prúdov, top-down regionalizmus, sú predovšetkým centrálné inštitúcie Európskej únie a inštitúcie vlády daného štátu. Je zrejmé, že na rozdiel od prvého prúdu, tu smeruje iniciatíva a podpora zhora nadol. Dôležitým prejavom top-down regionalizmu je aj stanovovanie podmienok pre rozdeľovanie európskych štrukturálnych fondov do regiónov a aj všeobecne chápaná regionálna politika na úrovni štátu.

Nový (európsky) regionalizmus možno v kontexte jeho geografického hodnotenia chápať aj ako celkom logickú reakciu na stále významný vplyv globalizácie a integrácie. V súčasnosti je dôležitý tento „protismerný pohyb“ reagujúci na stupňujúcu sa unifikáciu sveta a jeho regiónov, ktorá do určitej miery ohrozuje aj kultúrnu diverzitu sveta (štátu). Viacero bádateľov upozorňuje, že vplyvom globalizácie vzniká nebezpečenstvo straty nielen špecifických ekonomických možností štátov a ich regiónov, ale aj ich duchovných hodnôt.

Jednu poznámku je dôležité urobiť v súvislosti s novým európskym regionalizmom v kontexte spoločenského rozvoja na Slovensku. Politici často zdôrazňujú,

že významným cieľom v oblasti regionálnej politiky štátu je snaha posilniť vnútornú integritu (svojich) regiónov tak, aby (naše) regióny obstáli v konkurencii regionálne usporiadanej Európy. Ako príklad takejto snahy politikov možno uviesť naše už 16 rokov staré samosprávne veľké územné celky (VÚC). Tieto územno-správne regióny boli vytvorené „zhora“. Politici prakticky nereagovali na kritické poznámky odborníkov, vrátane geografov, na pomerne veľké nedostatky nového územno-správneho členenia nielen na úrovni okresov, ale aj na úrovni krajov, neskorších samosprávnych VÚC. V uplynulých 16 rokoch nemožno politikom uprieť snahu o explicitné, prípadne implicitné rozhodnutia smerujúce k premene týchto územno-správnych regiónov na skutočné regionálne spoločenstvá, na regióny s vlastnou identitou a vlastným rozvojovým potenciálom. Na jednej strane môžeme konštatovať, že táto snaha prináša pozitívne výsledky, ale nedá sa nepoznamenať, že v prípade rešpektovania kritických poznámok pri vytváraní nového modelu územno-správneho členenia Slovenskej republiky v roku 1996, mohli byť tieto výsledky ďaleko lepšie.

4 ÚZEMNO-SPRÁVNE ČLENENIE SLOVENSKA V KONTEXTE KONCEPCIE FUNKČNÝCH MESTSKÝCH REGIÓNOV

Základné geografické zásady realizácie nového územno-správneho členia štátu

Posledná zmena územno-správneho členenia Slovenska, podľa ktorej sa krajina rozdelila do 8 krajov a 79 okresov, vstúpila do platnosti 1. januára 1997. Prečo je v priebehu času potrebné robiť zmeny územno-správneho členenia štátu? Ako uvádza Bezák (1998) „Územno-správne členenie sa môže pokladať za priestorovo efektívne, ak v maximálnej miere odzrkadľuje existujúcu regionálnu štruktúru, t. j. ak územno-správne jednotky určitého stupňa tesne koincidujú s funkčnými, resp. nodálnymi regiónmi, ktoré sa dajú identifikovať na korešpondujúcej úrovni priestorovej organizácie (u nás najčastejšie na úrovni okresov a krajov).“ Pod pojmom územno-správne členenie sa všeobecne chápe, že sa jedná o osobitný druh normatívneho regionálneho členenia, ktorého základnou, imanentnou funkciou je zabezpečiť priestorovú (resp. teritoriálnu) formu fungovania verejnej správy na území daného štátu. Všeobecne známou je aj skutočnosť, že nodálne regióny vyjadrujú priestorové vzťahy územného jadra k jeho zázemiu. Tieto vzťahy vyplývajú z priestorovej sociálno-ekonomickej aktivity spoločnosti na určitom území. Pre nodálne (uzlové) regióny, nazývané aj funkčnými regiónmi, je podstatné to, že sa vyčleňujú na základe väzieb (interakcie) medzi jednotlivými uzlami sledovaného územia a ich zázemím (Bezák, 1998, 2000).

Vymedzovanie nodálnych regiónov je dôležité najmä z praktického hľadiska. Poznanie nodálnych regiónov je na Slovensku aj v súčasnosti, keď pôsobí celý rad nových procesov (globalizácia, trhovú ekonomiku, súkromné podnikanie, efekty postindustriálneho štádia vývoja spoločnosti a iné), stále dôležité, najmä práve vo

vzťahu k územno-správnemu členeniu štátu, ale napr. aj v súvislosti s organizáciou verejnej hromadnej dopravy, organizáciou siete stredných škôl, siete zdravotníckych zariadení, siete súdov a iné. Skúsenosti z histórie, dávnejšej aj nedávnej (z rokov 1923, 1960 a 1997), nás poučujú, že vládnuca politická garnitúra často využíva nové, ňou vytvorené územno-správne členenie nielen na zlepšenie efektívnosti fungovania verejnej správy, ale aj na upevnenie svojej politickej moci, pričom sa nie vždy rešpektuje uvedená požiadavka možnosti dosiahnuť optimálnu organizáciu verejnej správy a tým aj schopnosť dobre riadiť regionálny rozvoj štátu.

Vieme, že 3. júla 1996 prijala Národná rada Slovenskej republiky zákon o územnom a správnom usporiadaní Slovenskej republiky, ktorý bol potom uverejnený v Zbierke zákonov Slovenskej republiky 24. júla 1996. V nadväznosti na tento zákon vyšlo vzápätí aj nariadenie vlády Slovenskej republiky, ktorým sa vydal zoznam obcí a vojenských obvodov tvoriacich nové okresy. Zverejnením týchto dvoch právnych noriem vstúpilo od 1. 1. 1997 do platnosti nové územno-správne členenie, podľa ktorého sa Slovensko delí na 8 krajov, 79 okresov a 2871 obcí a vojenských obvodov. Ako uvádza vo svojej práci Bezák (2000) dvomi zvláštnosťami, možno povedať nezvyčajnými kuriozitami tohto členenia je skutočnosť, že 5 okresov leží na území hlavného mesta SR, t. j. na území obce Bratislavy a 4 okresy ležia na území obce Košíc a skutočnosť, že postavenie obce má podľa zákona o obecnom zriadení aj 17 mestských častí Bratislavy a 22 mestských častí Košíc.

Z hľadiska odborného obsahu veľmi obsažné a vzhľadom ku kritickému hodnoteniu územno-správneho členenia Slovenskej republiky z roku 1996 veľmi podnetné práce publikoval Bezák (1996, 1997, 1998). Tesný vzťah k tomuto územno-správnemu členeniu Slovenska majú aj tri ďalšie jeho práce venované koncepcii funkčných mestských regiónov (Bezák, 1990, 2000, 2014). Niektoré z výsledkov týchto sú ešte aj v súčasnosti tak závažné, že je dobre sa s nimi zoznámiť. Ako prvý je dobré citovať poznámku Bezáka (1997) k metodologickému hľadisku reforiem územno-správneho členenia: „Z metodologického hľadiska sa každá reforma územno-správneho členenia redukuje na riešenie problému, ktorý je v regionálnej taxonómii známy ako problém hierarchickej nodálnej regionalizácie s disjunktnými regiónmi“. Netreba azda ani zdôrazňovať, že v rámci tohto problému modelom územno-správnej jednotky je nodálny región, pričom úlohu regionálnych uzlov (jadier nodálneho regiónu) zohrávajú administratívne centrá. Problematiku regionálnej taxonómie hodnotí autor v inej svojej práci (Bezák, 1993).

Bezák (1997) po analýze základných prístupov v procese vytvárania návrhov na nové územno-správne členenie a analýze kritérií kvality územno-správneho členenia upozorňuje na dva základné princípy, ktoré je potrebné rešpektovať pri tvorbení nového územno-správneho členenia štátu. Prvý je známy pod názvom princíp priestorovej efektívnosti a druhý pod názvom princíp priestorovej spravodlivosti. Princíp priestorovej efektívnosti vo svojej najvšeobecnejšej forme vyjadruje vzťah medzi polohou, priestorovým usporiadaním a ekonomickou efektívnosťou. Pokiaľ ide o jeho aplikáciu, väčšina odborníkov na regionálne členenie sa zhoduje v názore, že existujúce územno-správne členenie je efektívne vtedy, ak v maximálne možnej miere odráža existujúcu priestorovú (geografickú) štruktúru spoločnosti (Bezák,

2000). Podľa tejto koncepcie by sa napríklad podľa citovaného autora územno-správne jednotky stredného stupňa (okresy v postupnosti obec – okres – kraj) mali zhodovať s tzv. funkčnými mestskými regiónmi. Pod týmto pojmom rozumieme priestorovo súvislé územie, ktoré je relatívne uzavreté a vnútorne integrované vzhľadom na denný pohyb obyvateľov regiónu za prácou, vzdelaním, službami a sociálnymi kontaktmi.

Podstatou druhého princípu, princípu priestorovej spravodlivosti (resp. rovnosti) je aplikácia základných myšlienok sociálnej spravodlivosti na teritoriálne jednotky. Z tohto princípu môžeme odvodiť viacero požiadaviek k územno-správnemu členeniu. Jednou z nich je napríklad požiadavka rovnakej veľkosti územných jednotiek, relatívne malej variability v počte ich obyvateľov a snahu, aby sa neprekrývala určitá kritická úroveň časovej dostupnosti územno-správneho centra z najvzdialenejších častí územno-správnej jednotky (Bezák, 2000).

Základné poznámky ku koncepcii funkčných mestských regiónov

Funkčné mestské regióny (FMR) predstavujú špecifickú kategóriu funkčného regiónu, definovanú na základe kritérií týkajúcich sa priestorovej interakcie medzi mestom a jeho okolím. V každom FMR sa preto rozlišuje jadro (resp. centrum), pozostávajúce z jedného alebo niekoľkých miest a zázemie spojené s jadrom sieťou väzieb rôzneho druhu, intenzita ktorých klesá s rastúcou vzdialenosťou od jadra. FMR sa definujú ako priestorovo súvislé územia, ktoré sú vnútorne koherentné (integrované) a navonok (relatívne) uzavreté vzhľadom na denný pohyb obyvateľov za prácou, vzdelaním, službami, oddychom ako aj sociálnymi kontaktmi (Bezák, 2000). Predovšetkým pod vplyvom prác dvoch bádateľov, Briana J. L. Berryho a Petra Halla, sa prijala dnes už všeobecne akceptovaná zásada, podľa ktorej sa hranice denných urbánnych systémov (FMR), určujú predovšetkým na základe dát o dennej dochádzke do zamestnania. Dáta o pohybe za prácou sú jednak pomerne dobre dostupné a jednak je empiricky potvrdené, že rozloženie denných ciest medzi bydliskom a pracoviskom spravidla korešponduje s priestorovou štruktúrou pomerne širokého spektra vnútro regionálnych väzieb, predovšetkým vo sfére služieb a sociálnych kontaktov (Bezák, 2000). FMR vychádzajúce z koncepcie denných urbánnych systémov sa vyznačujú niekoľkými typickými znakmi, ktoré odzrkadľujú ich špecifický charakter a súčasne vymedzujú veľmi prísne požiadavky na ich identifikáciu. Základné atribúty FMR a formuláciu kľúčových princípov, ktoré by sa mali rešpektovať pri ich identifikácii veľmi detailne predstavuje vo svojej práci Bezák (2000).

Na tomto mieste vzhľadom na ich tesný vzťah upozorníme na tri z ôsmich princípov identifikácie FMR uvedených v práci Bezák (2000). Podľa štvrtého princípu by sa mala dosiahnuť vnútorná kontiguita FMR. Každý región by mal teda predstavovať jediné súvislé územie bez enkláv a exkláv. Piaty princíp vyjadruje autonómiu FMR z hľadiska internalizácie pohybu medzi bydliskom a pracoviskom. Z postulátu autonómie vyplývajú dve kľúčové požiadavky, ktoré by mal spĺňať každý identifikovaný región. Prvá požiadavka súvisí s vnútornou koherenciou regiónu. Podľa nej má byť každý FMR vnútorne súdržným, integrovaným celkom a nie náhodným alebo dočasným agregátom územných jednotiek bez špecifických pries-

torových väzieb. Druhá požiadavka sa týka vonkajšej uzavretosti FMR. V duchu tejto požiadavky sa rozhodujúca väčšina tokov má realizovať vo vnútri každého regiónu a množstvo tokov, ktoré smerujú cez hranice daného regiónu by nemalo byť významné. A nakoniec, podľa šiesteho princípu by FMR mali byť vzájomne porovnateľné z veľkostného hľadiska. Najjednoduchším prejavom tohto princípu je požiadavka, aby veľkosť každého regiónu, vyjadrená počtom jeho obyvateľov, neklesla pod určitú minimálnu hranicu.

Bezák (2000) identifikoval na Slovensku na základe dát zo sčítania ľudu v roku 1991 dva systémy FMR, ktoré označil ako regionálny systém FMR 91-A (1) a regionálny systém FMR 91-B (2). Cieľom funkčnej regionalizácie na nižšej úrovni „B“ bolo vymedziť FMR, ktoré sú vnútorne koherentné a navonok uzavreté vzhľadom na denný pohyb za prácou. Cieľom funkčnej regionalizácie na vyššej úrovni „A“ bolo identifikovať FMR, ktoré okrem požiadaviek koherencie a uzavretosti spĺňajú aj dodatočné kritérium minimálnej veľkosti 35 tisíc obyvateľov v roku 1991. V systéme FMR 91-B bolo identifikovaných 66 regiónov, v systéme FMR 91-A autor identifikoval 51 regiónov (obr. 1 a 2).

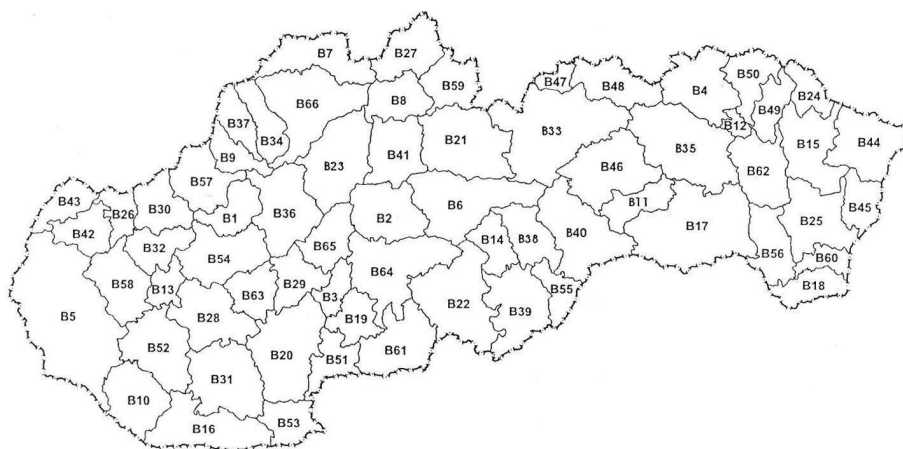
Územnosprávne členenie Slovenska na úrovni jednotiek NUTS4 vs. funkčné mestské regióny

Ako uvádza vo svojej práci Bezák (2000) v územno-správnom členení Slovenskej republiky z roku 1996 sa princíp priestorovej efektívnosti nerešpektoval systematicky a v niektorých prípadoch sa dokonca ignoroval. Ak sa totiž oprávnené rozdelili bývalé okresy (okresy z rokov 1968 – 1990) Považská Bystrica, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, Topoľčany, Banská Bystrica alebo Humenné na niekoľko častí, ktoré sa približne zhodujú s funkčnými mestskými regiónmi, potom vzniká oprávnená otázka, prečo sa tá istá zásada neuplatnila v okresoch Nové Zámky, Levice, Rimavská Sobota alebo Trebišov, ktoré sa nerozdelili a vytvára ich pritom viac funkčných regiónov. Alebo, ak sa na jednej strane zachovala jestvujúca integrita okresov Prievidza, Dunajská Streda, Komárno alebo Vranov nad Topľou z rokov 1968 – 1990, potom z rovnakého dôvodu sa nemali vytvárať okresy Kysucké Nové Mesto, Detva, Poltár, Turčianske Teplice, Šaľa alebo Sobrance, ktoré v žiadnom prípade nemôžeme pokladať za relatívne uzavreté a vnútorne integrované celky, t. j. za funkčné mestské regióny.

Diametrálny nesúlad medzi územno-správnym členením a priestorovou (geografickou) štruktúrou sa podľa Bezáka (2000) pozorovalo v 29 okresoch, čo predstavuje až 40 % zo 70 „nemetropolitných“ okresov (5 bratislavských okresov a 4 košické okresy majú v územno-správnom členení Slovenska špecifické postavenie, treba ich považovať za metropolitné; týchto 9 okresov má úplne odlišnú geografickú štruktúru ako zvyšných 70 okresov). Podľa charakteru zisteného nesúladu sa dá podľa uvedeného autora týchto 29 problematických okresov zaradiť do 4 kvalitatívne odlišných kategórií. V kontexte s interpretáciami regionálnych disparít na tejto regionálnej úrovni, upozorniť treba najmä na prvé dve kategórie.

Prvú tvoria okresy Bytča, Detva, Kysucké Nové Mesto, Levoča, Malacky, Partizánske, Pezinok, Poltár, Sabinov, Senec, Sobrance a Turčianske Teplice. Každý

z týchto okresov je perifériou nejakého mestského regiónu s iným jadrom. Pri kvalitatívnej charakteristike treba uviesť, že žiaden z týchto okresov nie je vnútorne integrovaným ani navonok uzavretým regionálnym celkom (Bezák, 2000). Je zrejmé, že pri sledovaní hodnôt jednotlivých indikátorov ekonomického a sociálneho rozvoja, prípadne komplexnú úroveň spoločenského rozvoja, budú mať tieto okresy nižšie hodnoty ako územne dobre vyčlenené okresy.

Obrázok 1 Regionálny systém FMR 91-B (Bezák, 2000)

Obrázok 2 Regionálny systém FMR 91-A (Bezák, 2000)

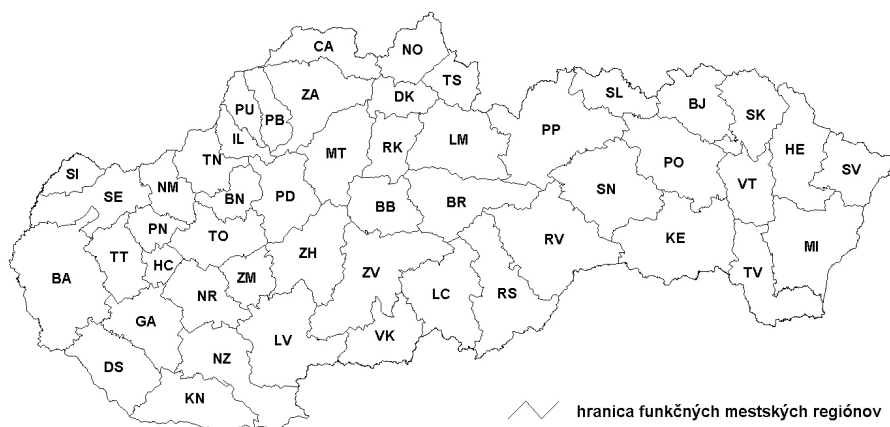
Do druhej kategórie zaraďujeme okresy Lučenec, Martin, Poprad, Prešov, Spišská Nová Ves, Topoľčany, Zvolen a Žilina. Tieto okresy, naopak, zodpovedajú jadrovým častiam mestských regiónov, od ktorých boli oddčlenené už uvedené periférne zóny v podobe samostatných okresov. Vzhľadom na výskyt jadra a absenciu periférnej zóny môžeme kvalitatívnu charakteristiku týchto okresov uviesť, že ide o vnútorne integrované, ale navonok neuzavreté regionálne jednotky (Bezák, 2000). Ak interpretujeme hodnoty jednotlivých indikátorov ekonomického a sociálneho rozvoja, ako aj komplexné charakteristiky, pri tejto skupine okresov, musíme očakávať, že tieto okresy budú mať hodnoty o niečo lepšie, ako keby sme ich hodnotili v korektnej geografickej štruktúre, t. j. aj s príslušnou „odtrhnutou“ perifériou.

Osobitný komentár si v súvislosti s vymedzenými FMR podľa Bezáka (2000) zasluhujú dva najväčšie funkčné mestské regióny, FMR Bratislava a FMR Košice. Zatiaľ čo územné vymedzenie FMR Košice môžeme porovnať s okresom Košice okolie, vrátane 4 košických mestských okresov, FMR Bratislava korešponduje svojou rozlohou i počtom obyvateľov viac s Bratislavským VÚC (8 okresov – Bratislava I, Bratislava II, Bratislava III, Bratislava IV, Bratislava V, Malacky, Pezinok a Senec; jednotka úrovne NUTS3 alebo NUTS2), než s ktoroukoľvek inou územno-správnou jednotkou. Okrem samotného VÚC do FMR Bratislava patrilo podľa štúdie Bezák (2000) ešte 7 obcí z okresu Senica, 4 obce z okresu Galanta a 26 obcí (vrátane mesta Šamorín) z okresu Dunajská Streda. Aj tieto osobitosti územno-správneho členenia je potrebné rešpektovať pri hodnotení regionálnych disparít na Slovensku na úrovni okresov.

Široká sféra uplatnenia koncepcie FMR sa všeobecne uznáva, pričom za jedinú prekážku sa niekedy pokladá obmedzená informačná báza. Veľkou prednosťou uvedenej koncepcie identifikovaných FMR na Slovensku, ako uvádza Bezák (2000) je však fakt, že sú vymedzené ako súbory najmenších územnosprávnych jednotiek, obcí. Prakticky to znamená, že všetky štatistické údaje, ktoré sa publikujú podľa obcí, je možné jednoduchou agregáciou transformovať do požadovaných regionálnych celkov a teda aj do funkčných mestských regiónov. Často zaužívanou praxou pri empirických výskumoch viacerých geografov na Slovensku, vrátane autorov príspevku, je fakt, že jednotliví bádatelia vytvárajú funkčné mestské regióny spájaním okresov, ktoré dnes fungujú ako štatistické jednotky (obr. 3).

Tento postup je veľmi vítaný vzhľadom na dostupnosť potrebných štatistických dát. Je však zrejmé, že takto vytvorené funkčné mestské regióny sa v niektorých prípadoch trochu líšia od pôvodných identifikovaných Bezákom (2000). Z tohto dôvodu je preto vhodné hovoriť v takomto prípade o sústave aproximovaných funkčných mestských regiónov (AFMR). Vymedzenie funkčných regiónov na Slovensku podľa denných tokov do zamestnania prináša vcelku očakávaný priestorový obraz. Regionálny systém Slovenska je celkom stabilný a ako sme uviedli skôr, v mnohých prípadoch územia Slovenska sú výsledné funkčné regióny priamo determinované geomorfologickými celkami. Takisto možno konštatovať, v kontexte efektívnosti riadenia a korektnosti porovnávania, opodstatnenosť stanovenia minimálnej populačnej veľkosti funkčných regiónov na Slovensku na úrovni 30 – 35 tisíc obyvateľov (Bezák, 2000, 2014; Halás et al., 2014). Vychádzajúc z troch uvedených prác sú

na mape 1 sú ukázané vyššie popísané nezrovnalosti územnosprávneho členenia Slovenska z roku 1996 na úrovni okresov s funkčnými mestskými regiónmi.

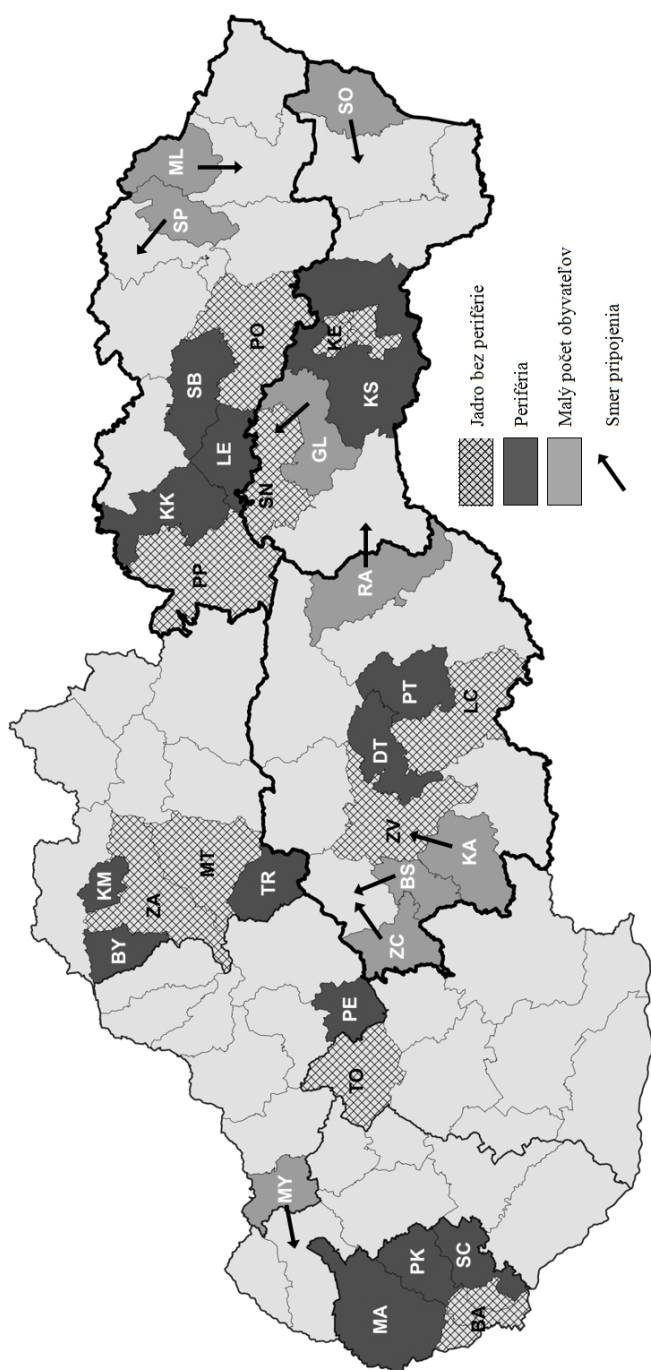

Obrázok 3 Aproximované funkčné mestské regióny (AFMR) generované na báze okresov z roku 1997

Identifikácia funkčných mestských regiónov (FMR)

BA – Bratislava	LV – Levice	SI – Skalica
BB – Banská Bystrica	MI – Michalovce	SL – Stará Ľubovňa
BJ – Bardejov	MT – Martin	SK – Svidník
BN – Bánovce nad Bebravou	NO – Námestovo	SN – Spišská Nová Ves
BR – Brezno	NR – Nitra	SV – Snina
CA – Čadca	NZ – Nové Zámky	TN – Trenčín
DK – Dolný Kubín	PB – Považská Bystrica	TO – Topoľčany
DS – Dunajská Streda	PD – Prievidza	TT – Trnava
GA – Galanta	PN – Piešťany	TS – Tvrdošín
HC – Hlohovec	PO – Prešov	TV – Trebišov
HE – Humenné	PP – Poprad	VK – Veľký Krtíš
IL – Ilava	PU – Púchov	VT – Vranov nad Topľou
KE – Košice	RK – Ružomberok	ZA – Žilina
KN – Komárno	RS – Rimavská Sobota	ZH – Žiar nad Hronom
LC – Lučenec	RV – Rožňava	ZM – Zlaté Moravce
LM – Liptovský Mikuláš	SE – Senica	ZV – Zvolen
NM – Nové Mesto nad Váhom		

Zdroj: Spracované autormi

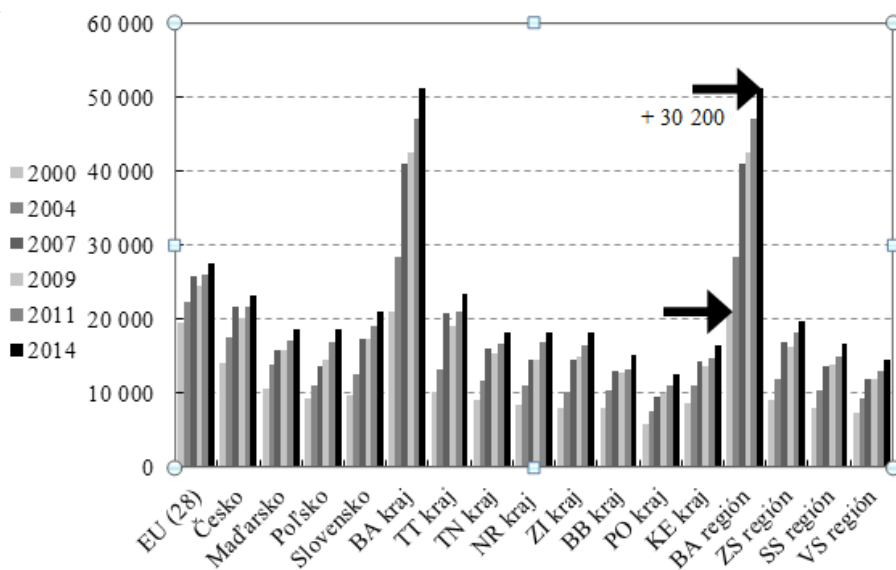

Mapa 1 Problematicky vylíčené okresy v územnosprávnom členení z roku 1996. Zdroj: Bezák, 2000, 2014; Halás a kol., 2014 (spracované automi)

5 REGIONÁLNE DISPARITY NA SLOVENSKU, POZNÁMKY K ICH INTERPRETÁCII

Vybrané poznámky k regionálnym disparitám v krajinách V4 na úrovni regiónov NUTS2 s osobitným dôrazom na pozíciu regiónu Bratislava

Na grafe 1 a v tabuľke 1 môžeme sledovať vývoj regionálnych disparít v krajinách V4 na úrovni regiónov NUTS2. Vývoj regionálnych disparít hodnotíme na základe vývoja ukazovateľa hrubého domáceho produktu na obyvateľa v parite kúpnej sily, pričom v tabuľkách sú ukázané absolútne (tab. 1) i relatívne (k priemeru i k priemeru V4; tab. 2 a 3) hodnoty.

Graf 1 Hrubý domáci produkt na obyvateľa v parite kúpnej sily (v eurách).
Zdroj: Eustostat (2016), online data

Je zrejmé, že dlhodobo veľké regionálne rozdiely majú destimulačný a destabilizujúci účinok a prakticky všetky rozvinuté štáty sveta realizujú v kontexte snahy o ich znižovanie celý komplex regionálnych, odvetvových i iných politík. Vhodné je však urobiť poznámku k požiadavke odborne korektnej interpretácie existujúcich regionálnych rozdielov. Veľa politikov, ale aj odborníkov z jednotlivých vedných odborov, má z rôznych dôvodov, niekedy aj z nevedomosti (?!), tendenciu preexponovať existujúce regionálne rozdiely, okrem iného aj častým používaním termínu regionálne disparity. Typickým príkladom takejto nekorektnej interpretácie je zdôrazňovanie a kritizovanie veľkých rozdielov medzi regiónom Bratislavy a ostatnými regiónmi Slovenska na úrovni ôsmich VÚC (regióny NUTS3) a dokonca aj na úrovni

ni štyroch regiónov NUTS2 (regióny Bratislava, západné Slovensko, stredné Slovensko a východné Slovensko). Prakticky vo všetkých týchto kritikách existujúceho stavu chýba čo i len základné upozornenie na zásadný vplyv „úzkého“ územno-správneho vymedzenia regiónu Bratislavy na úrovni NUTS3 a NUTS2. Región Bratislavy je vlastne aglomerácia hlavného mesta, resp. jeho funkčný mestský región. Samozrejme, môžeme porovnávať takýto región Bratislavy s ostatnými klasickými rurálno-urbánnymi regiónmi Slovenska NUTS3 aj NUTS2. Ale prvou skutočnosťou čo musíme pri takomto porovnávaní zdôrazniť je fakt, že extrémne veľké rozdiely medzi regiónom Bratislavy a ostatnými regiónmi Slovenska sú očakávané a prirodzené. Pochopiteľne to, že regionálne rozdiely medzi regiónom Bratislavy a ostatnými regiónmi Slovenska sú veľmi veľké je dôsledkom aj ďalších skutočností (historické a geografické osobitosti Slovenska, vplyv procesov globalizácie i iných) (Sokol, 200; Pavlínek, 2012; Korec, 2009; Matlovič a Matlovičová, 2011; Šuška, 2014 a iní).

Výrazne dominantná pozícia hlavných miest a ich regiónov v malých unitárnych štátoch plynie z kombinácie viacerých faktorov. Z nich treba menovať predovšetkým vysoký podiel regiónov hlavných miest na počte obyvateľov i HDP daného štátu, efekt tzv. funkcie vstupnej brány (gateway) pre vstup zahraničného kapitálu a investícií (Paulov, 1992; Korec, 2009 a iní), sústredenie orgánov štátnej správy, firemných riaditeľstiev, transakčných aktivít akými sú finančníctvo a poisťovníctvo a kvalifikovanej pracovnej sily (Hampl, 2005; Buček et al., 2010 a iní) a v neposlednom rade aj imidž a reputácia hlavných miest ako národných a kontinentálnych metropol (Parysek, 2007).

Tabuľka 1 Vývoj HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily v krajinách V4 podľa regiónov NUTS2 (v eurách)

Región/Rok	2000	2004	2007	2009	2011	2014	2014/2000	2014-2000
Európska únia (28)	19 600	22 400	25 900	24 400	26 100	27 500	1,40	7 900
V4	10 800	13 660	17 100	16 800	18 500	20 400	1,88	9 600
Česko	14 100	17 600	21 600	20 200	21 600	23 200	1,65	9 100
Praha	27 800	37 200	47 000	43 600	45 500	47 500	1,71	19 700
Střední Čechy	14 200	17 000	20 300	18 300	19 500	21 200	1,49	7 000
Jihozápad	13 300	16 400	19 100	17 800	18 900	20 800	1,56	7 500
Severozápad	11 800	14 300	16 800	16 100	16 500	17 200	1,46	5 400
Severovýchod	12 700	14 800	17 800	16 500	17 800	19 200	1,51	6 500
Jihovýchod	12 400	15 400	19 100	18 200	19 500	21 700	1,75	9 300
Střední Morava	11 400	13 800	16 600	16 100	17 400	19 300	1,69	7 900
Moravskoslezsko	10 900	14 200	17 800	16 400	18 500	19 400	1,78	8 500
Maďarsko	10 500	13 900	15 700	15 700	17 100	18 600	1,77	8 100
Közép-Magyarország	16 200	22 200	26 100	26 300	27 600	29 500	1,82	13 300
Közép-Dunántúl	10 100	13 100	14 500	13 100	15 100	16 800	1,66	6 700

Región/Rok	2000	2004	2007	2009	2011	2014	2014/2000	2014-2000
Nyugat-Dunántúl	11 700	14 300	15 300	14 700	17 300	19 500	1,67	7 800
Dél-Dunántúl	7 800	9 700	10 600	10 800	11 500	12 400	1,59	4 600
Észak-Magyarország	6 800	9 100	10 000	9 500	10 300	11 600	1,71	4 800
Észak-Alföld	6 900	9 100	9 800	10 200	11 100	11 800	1,71	4 900
Dél-Alföld	7 800	9 700	10 300	10 400	11 400	13 000	1,67	5 200
Polsko	9 200	11 000	13 700	14 400	16 800	18 600	2,02	9 400
Lódzkie	8 200	10 100	12 700	13 300	15 500	17 400	2,12	9 200
Mazowieckie	14 100	16 600	21 200	22 500	26 600	29 800	2,11	15 700
Malopolskie	8 300	9 700	12 200	12 800	14 900	16 600	2,00	8 300
Slaskie	9 800	12 300	14 500	15 400	18 000	19 300	1,97	9 500
Lubelskie	6 600	7 800	9 600	9 900	11 700	13 000	1,97	6 400
Podkarpackie	6 700	8 000	9 700	10 200	11 800	13 200	1,97	6 500
Swietokrzyskie	7 200	8 700	10 900	11 400	12 800	13 500	1,88	6 300
Podlaskie	6 800	8 100	10 200	10 600	12 200	13 400	1,97	6 600
Wielkopolskie	9 800	11 800	14 500	15 500	17 600	20 000	2,04	10 200
Zachodniopomorskie	9 100	9 900	12 200	12 500	14 100	15 600	1,71	6 500
Lubuskie	8 200	9 800	12 200	12 300	13 900	15 600	1,90	7 400
Dolnoslaskie	9 500	11 100	14 900	15 700	19 100	20 800	2,19	11 300
Opolskie	7 700	9 400	11 500	12 100	13 700	15 000	1,95	7 300
Kujawsko-Pomorskie	8 300	9 700	11 800	12 000	13 700	15 100	1,82	6 800
Warminsko-Mazurskie	7 100	8 300	10 100	10 500	12 100	13 300	1,87	6 200
Pomorskie	9 100	10 800	13 500	14 100	16 100	17 700	1,95	8 600
Slovakia	9 700	12 600	17 300	17 300	19 000	21 100	2,18	11 400
Bratislavský kraj	21 000	28 500	41 100	42 500	47 100	51 200	2,44	30 200
Západné Slovensko	9 100	11 900	16 800	16 200	18 100	19 800	2,18	10 700
Stredné Slovensko	8 000	10 300	13 700	13 900	14 900	16 700	2,09	8 700
Východné Slovensko	7 300	9 300	11 900	11 800	12 900	14 600	2,00	7 300

Zdroj: Eustat (2016), online data

Tabuľka 2 Vývoj relatívnych hodnôt HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily v krajinách V4 podľa regiónov NUTS2 (EÚ 28 = 100)

Región/Rok	2000	2004	2007	2009	2011	2014	2014-2000
Európska únia (28)	100	100	100	100	100	100	0
Česko	72	79	83	83	83	84	12
Praha	142	166	182	179	174	173	31
Strední Čechy	72	76	79	75	75	77	5
Jihozápad	68	73	74	73	72	76	8

Región/Rok	2000	2004	2007	2009	2011	2014	2014-2000
Severozápad	60	64	65	66	63	63	3
Severovýchod	65	66	69	67	68	70	5
Jihovýchod	63	69	74	74	75	79	16
Střední Morava	58	62	64	66	67	70	12
Moravskoslezsko	55	64	69	67	71	70	15
Maďarsko	53	62	61	64	65	68	15
Közép-Magyarország	83	99	101	108	106	107	24
Közép-Dunántúl	51	58	56	54	58	61	10
Nyugat-Dunántúl	60	64	59	60	66	71	11
Dél-Dunántúl	40	44	41	44	44	45	5
Észak-Magyarország	34	40	39	39	39	42	8
Észak-Alföld	35	41	38	42	42	43	8
Dél-Alföld	40	43	40	43	44	47	7
Polsko	47	49	53	59	64	68	21
Lódzkie	42	45	49	54	59	63	21
Mazowieckie	72	74	82	92	102	108	36
Małopolskie	42	43	47	52	57	60	18
Śląskie	50	55	56	63	69	70	20
Lubelskie	34	35	37	41	45	47	13
Podkarpackie	34	36	37	42	45	48	14
Świętokrzyskie	37	39	42	47	49	49	12
Podlaskie	34	36	39	43	47	49	15
Wielkopolskie	50	53	56	64	68	73	23
Zachodniopomorskie	46	44	47	51	54	57	11
Lubuskie	42	44	47	50	53	57	15
Dolnośląskie	48	50	58	64	73	76	28
Opolskie	39	42	45	50	53	55	16
Kujawsko-Pomorskie	42	43	46	49	53	55	13
Warmińsko-Mazurskie	36	37	39	43	46	48	12
Pomorskie	46	48	52	58	62	64	18
Slovakia	49	56	67	71	73	77	28
Bratislavský kraj	107	127	159	174	180	186	79
Západné Slovensko	47	53	65	66	69	72	25
Stredné Slovensko	41	46	53	57	57	61	20
Východné Slovensko	37	42	46	48	49	53	16

Zdroj: Eustat (2016), online data, vlastné výpočty

Tabuľka 3 Vývoj relatívnych hodnôt HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily v krajinách V4 podľa regiónov NUTS2 (V4 = 100)

Región/Rok	2000	2004	2007	2009	2011	2014	2014-2000
Európska únia (28)	100	100	100	100	100	100	xxx
V4 k EÚ (28)	55	61	66	69	71	74	19
V4	100	100	100	100	100	100	xxx
Česko	130	128	127	120	116	114	-16
Praha	256	270	275	258	244	233	-23
Strední Čechy	131	123	119	108	105	104	-27
Jihozápad	122	119	112	105	101	102	-20
Severozápad	109	104	98	95	89	84	-24
Severovýchod	117	107	104	98	96	94	-23
Jihovýchod	114	112	112	108	105	107	-8
Strední Morava	105	100	97	95	93	95	-10
Moravskoslezsko	100	103	104	97	99	95	-5
Maďarsko	97	101	92	93	92	91	-5
Közép-Magyarország	149	161	153	156	148	145	-4
Közép-Dunántúl	93	95	85	78	81	82	-10
Nyugat-Dunántúl	108	104	90	87	93	96	-12
Dél-Dunántúl	72	70	62	64	62	61	-11
Észak-Magyarország	63	66	59	56	55	57	-6
Észak-Alföld	63	66	57	60	60	58	-6
Dél-Alföld	72	70	60	62	61	64	-8
Poľsko	85	80	80	85	90	91	7
Lódzkie	75	73	74	79	83	85	10
Mazowieckie	130	121	124	133	143	146	17
Malopolskie	76	70	71	76	80	81	5
Slaskie	90	89	85	91	97	95	5
Lubelskie	61	57	56	59	63	64	3
Podkarpackie	62	58	57	60	63	65	3
Swietokrzyskie	66	63	64	67	69	66	0
Podlaskie	63	59	60	63	66	66	3
Wielkopolskie	90	86	85	92	94	98	8
Zachodniopomorskie	84	72	71	74	76	77	-7
Lubuskie	75	71	71	73	75	77	1
Dolnoslaskie	87	81	87	93	103	102	15
Opolskie	71	68	67	72	74	74	3
Kujawsko-Pomorskie	76	70	69	71	74	74	-2

Región/Rok	2000	2004	2007	2009	2011	2014	2014-2000
Warminsko-Mazurskie	65	60	59	62	65	65	0
Pomorskie	84	78	79	83	86	87	3
Slovensko	89	91	101	102	102	104	14
Bratislavský kraj	193	207	241	251	253	251	58
Západné Slovensko	84	86	98	96	97	97	13
Stredné Slovensko	74	75	80	82	80	82	8
Východné Slovensko	67	68	70	70	69	72	5

Zdroj: Eustostat (2016), online data, vlastné výpočty

Z grafu 1 a tabuliek 1 až 3 môžeme vyčítať celý rad zaujímavých poznatkov. V tab. 1 vidíme, že indexy rastu HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily (ďalej len HDP) sa regiónoch NUTS2 krajín V4 pohybujú od hodnoty 1,46 (severozápad v Česku) po hodnotu 2,44 (región Bratislavy). Jasne vyššie hodnoty indexu rastu HDP majú regióny Slovenska a Poľska v porovnaní s dvomi zvyšnými krajinami. V prípade Česka sa nižšie hodnoty indexu rastu HDP dajú do určitej miery vysvetliť vysokými hodnotami HDP na začiatku sledovaného obdobia. V roku 2000 mali všetky české regióny NUTS2 hodnotu HDP vyššiu ako priemer krajín V4. V roku 2000 na začiatku sledovaného obdobia mal najvyššiu hodnotu HDP región Prahy (27 800 eur), región Bratislavy bol na druhej pozícii (21 000). V priebehu 14 rokov sa však dostal región Bratislavy na prvé miesto (hodnota HDP v roku 2014 tu bola 51 200 eur), pričom región Prahy klesol na druhé miesto (47 500 eur). Index rastu HDP regiónu Bratislavy bol v porovnaní s regiónom Prahy za sledovaných 14 rokov výrazne vyšší, 2,44 oproti 1,71. Pozornosť v tabuľke 1 si zaslúžia aj ďalšie skutočnosti, okrem iných aj to, že všetky regióny krajín V4 mali vyššie indexy rastu než EÚ ako celok (EÚ ako celok mala index rastu 1,40) a aj fakt, že Slovensko ako celok rástlo z krajín V4 najdynamickejšie.

Pozoruhodnú informáciu nám poskytne sledovanie vývoja absolútnych hodnôt HDP v regiónoch NUTS2 krajín V4 (obr. 1 a tab. 1). Nárast absolútnej hodnoty regiónu Bratislava bol v období sledovaných 14 rokov bezkonkurenčný. Absolútna hodnota HDP sa v regióne Bratislavy zvýšila o 30 200 eur, v poradí druhom regióne Prahy len o 19 700 eura v treťom Mazowieckom už len o 15 700 eur. Zo všetkých sledovaných regiónov, vrátane EÚ 28 ako celku, mal len región Prahy výslednú hodnotu HDP v roku 2014 vyššiu ako bol samotný prírastok HDP v regióne Bratislavy v rokoch 2000 až 2014 (nárast HDP o 30 200 eur). Určite by sme našli viac faktorov, ktoré podmienili tieto hodnoty HDP v regióne Bratislavy, na tomto mieste len opäť poznamenané, že je to očakávaný a prirodzený vývoj tohto regiónu a v pozadí samotných hodnôt treba vidieť spomínané úzke vymedzenie regiónu Bratislavy na úrovni NUTS2, ale aj NUTS3.

V tab. 2 a 3 je ukázaný vývoj relatívnych hodnôt HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily (ďalej len HDP) opäť v období rokov 2000 až 2014. V tab. 2 sú relatívne hodnoty HDP regiónov krajín V4 v porovnaní s priemerom HDP EÚ 28, v tab. 3 po-

tom v porovnaní s priemerom HDP krajín V4 ako celku. Interpretáciu hodnôt v týchto tabuľkách by sme mohli nechať na čitateľa, je veľmi jednoduchá a zreteľná. Upozorníme len na niektoré, podľa nás, dôležité skutočnosti. Možno prekvapivým zistením je, že všetky regióny NUTS2 krajín V4 zaznamenali za sledovaných 14 rokov prírastok relatívnej hodnoty v porovnaní s EÚ 28 (tab. 2). Len 8 regiónov NUTS2 malo prírastok relatívnej hodnoty nižší ako 10 percentuálnych bodov, najnižší prírastok mal región Severozápad v Česku, len 3 percentuálne body. Aj pri tomto ukazovateli je región Bratislavy „mimo konkurencie“, nárast o 79 percentuálnych bodov je enormný. Druhý, poľský Mazowiecki región zaznamenal nárast o 36 bodov a tretí región Prahy „len“ o 31 bodov. Región Bratislavy sa so svojimi 186 percentuálnymi bodmi k priemeru EÚ 28 zaradil v roku 2014 na šieste miesto medzi regiónmi NUTS2 v Európskej únii. Myslíme si, že hodnotenie tejto skutočnosti už netreba komentovať. Na čo však treba upozorniť je pomerne výrazné zaostávanie relatívnych hodnôt HDP 9 najvýchodnejších regiónov krajín V4 (4 poľské regióny, 4 maďarské a 1 slovenský). S výnimkou regiónu Východné Slovensko, všetky ostatné nedosiahli v roku 2014 ani hodnotu 50 % priemeru EÚ 28 (Východné Slovensko malo hodnotu 53 %). Historická marginalita, západo-východný gradient alebo niečo iné?

V tab. 3 je ukázaný vývoj relatívnych hodnôt HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily v jednotlivých regiónoch krajín V4 v porovnaní k priemeru krajín V4. Na prvý pohľad čitateľa zaujme pokles relatívnej hodnoty u všetkých regiónov Česka a Maďarska a najmä významný pokles o viac ako 20 percentuálnych bodov u piatich regiónov NUTS2 Česka, vrátane Prahy. Nárast relatívnej hodnoty regiónu Bratislavy je pochopiteľne aj v tomto prípade extrémny.

Zaujímavú poznámku k existujúcim regionálnym rozdielom v štáte uviedli Blažek a Csank (2007). Uvedení autori vo svojej práci upozorňujú na skutočnosť, že citlivosť na existenciu regionálnych rozdielov je veľmi závislá na kultúrno-historickom kontexte spoločnosti. Slovenská spoločnosť má v kontexte jej kultúrno-historického vývoja svoje osobitosti, ktoré sa prejavujú, okrem iného, práve aj vo zvýšenej citlivosti vnímania regionálnych, najmä ekonomických a sociálnych rozdielov. Slovensko bolo nielen v čase Rakúsko-Uhorska, ale aj v období 1. ČSR hospodársky menej rozvinutým agrárnym územím, čomu zodpovedali malé regionálne rozdiely (Hallon, 1995). V období komunizmu silná nivelizačná regionálna politika štátu (na čo bola využitá predovšetkým rovnomerná alokácia priemyslu a nové územno-správne členenie, ktoré vstúpilo do platnosti v roku 1960) „zotrela“ aj tie existujúce regionálne rozdiely medzi západom a východom krajiny. Slovensko, jeho obyvatelia, takto nemalo príležitosť spoznať čo sú regionálne rozdiely v spoločenskom rozvoji a v životnej úrovni obyvateľstva a do určitej miery prijať tieto rozdiely ako niečo prirodzené. Je preto logické, že regionálne rozdiely, ktoré sa objavili po roku 1989 veľmi rýchlo a s veľkou intenzitou, vníma slovenská spoločnosť v uvedenom historickom kontexte veľmi citlivo.

Vybrané poznámky k regionálnym disparitám na Slovensku na úrovni okresov (regiónov NUTS4)

V uplynulom období bolo publikovaných veľa zaujímavých prác, ktoré hodnotili regionálne rozdiely, resp. regionálne disparity na Slovensku na úrovni okresov (Gajdoš, 2005, 2008; Rajčáková a Švecová, 2002, 2009; Ira et al., 2008; Michálek a Veselovská, 2014; Madajová et al., 2014 a iné). Uvedené práce hodnotia rôzne aspekty regionálneho rozvoja okresov, pričom veľa z nich ako významný výsledok predstavuje typizáciu okresov na základe komplexných hodnotení spoločenského rozvoja. Nie neočakávaným zistením týchto prác je skutočnosť, že regionálna štruktúra územia Slovenska je výrazne diferencovaná, vykazujúca zreteľný „západo-východný“ gradient poklesu úrovne spoločenského rozvoja. Západo-východný gradient na Slovensku, v zmysle zaostávania východnej časti Slovenska, sa formoval, dnes možno povedať už presne 150 rokov, od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867, keď začalo Uhorsko presadzovať razantnejšiu politiku industrializácie krajiny. Je zrejme, že vyššie spomínaná nivelizačná regionálna politika v období budovania socializmu neprinesla dlhodobé výsledky najmä v oblasti ekonomického rozvoja regiónov východného Slovenska. Pri typizácii regiónov na základe komplexného ukazovateľa, ale aj vybraných ekonomických a sociálnych indikátorov jednotlivito, zaujme skutočnosť, že najvýraznejší homogénny celok zaostávajúcich okresov Slovenska sa sformoval na juhu stredného Slovenska, je to pás okresov od okresu Veľký Krtíš na západe až po okres Rožňava na východe. Ipeľsko-slanský subregión Juhoslovenského koridorového regiónu (v zmysle práce Lukniš, 1985), ktorý zaberajú tieto okresy možno s trochou nadsadenia považovať za „gordický uzol“ regionálnej štruktúry Slovenska. V tomto prípade významnú úlohu, v negatívnom zmysle, zohral zrejme geopolitický faktor. Očakávaným zistením hodnotenia regionálnej štruktúry Slovenska na úrovni okresov v spomínaných prácach je aj skutočnosť, že medzi najdynamickejšie a najrozvinutejšie okresy patria mestské okresy Bratislavy a Košíc, okresy širšieho zázemia regiónu Bratislavy, okresy stredného Považia a okresy zvyšných troch „krajských miest“ Nitry, Banskej Bystrice a Prešova.

Čo však pozorného čitateľa uvedených prác zaujme zrejme tiež, je skutočnosť, že okresy, ktoré sú perifériou funkčných mestských regiónov (Turčianske Teplice, Detva, Sabinov, Kežmarok a iné) vystupujú mozaikovite ako „horšie“ hodnotené v území dobre hodnotených okresov a naopak okresy, ktoré sú tvorené len jadrovými priestormi, vystupujú mozaikovite „lepšie“ v územiach horších okresov (Martin, Poprad, Spišská Nová Ves, Humenné a iné). Ira et al. (2008) hodnotil regionálne disparity na Slovensku na základe vybraných aspektov (domén) kvality života (demografická doména, vzdelanostno-informačná doména, doména bezpečnosti a environmentálna doména). Zaujímavé výsledky v tejto práci poskytuje hodnotenie komplexného indexu kvality života. Desať okresov s najhoršou hodnotou indexu kvality života vytvára kontinuálny pás začínajúci na západe okresmi Krupina a Veľký Krtíš a končiaci na východe okresom Trebišov. Južnú hranicu tohto pásu predstavuje aj v tomto prípade južná hranica s Maďarskom. Zo zvyšných 61 okresov (bratislavské, ako aj košické mestské okresy sú zlúčené do jednej priestorovej

jednotky) majú hodnotu indexu kvality života v poslednom najhoršom intervale už len štyri okresy, Kežmarok, Levoča, Sabinov a Sobrance. Neprekvapuje, že všetky štyri tieto okresy predstavujú perifériu susedných jadrových priestorov.

V tabuľke 4 je uvedený vývoj miery nezamestnanosti okresov Slovenska v období od roku 2001 do roku 2015. Na grafe 2 môžeme vidieť vývoj relatívnych hodnôt miery nezamestnanosti okresov Slovenska v tomto období, keď miera nezamestnanosti Slovenska má v jednotlivých rokoch hodnotu 100. Sledovaných 15 rokov, hoci je to krátke obdobie, môžeme rozdeliť na tri časti. Za prvú časť sledovaného pätnásťročného obdobia možno považovať roky 2001 – 2007, keď sme zaznamenali na Slovensku mimoriadne dynamický rast HDP (od hodnoty ročného rastu HDP 3,7 % v roku 2001 až k hodnote 10,7 % v roku 2007) (graf 2). Pre tieto roky je na jednej strane charakteristický pokles miery nezamestnanosti vo všetkých okresoch Slovenska (tab. 4), na druhej strane však pozorujeme zreteľný rast relatívnych hodnôt pomerne veľkej časti menej rozvinutých okresov (graf 2).

Tabuľka 4 Vývoj miery nezamestnanosti v okresoch Slovenska

Okres/Rok	2001	2004	2007	2009	2011	2014	2015
Bratislava I	6,15	2,58	1,56	2,71	3,53	4,99	4,81
Bratislava II	3,79	2,87	1,56	4,00	5,60	6,67	5,63
Bratislava III	4,14	2,80	1,57	3,39	4,65	5,87	5,69
Bratislava IV	4,11	2,29	1,60	3,39	4,36	5,49	5,14
Bratislava V	4,50	3,29	1,73	3,84	4,98	5,30	4,67
Malacky	13,55	5,96	3,50	8,02	7,43	7,43	5,94
Pezinok	7,35	4,41	2,49	5,68	7,10	7,41	5,63
Senec	8,15	3,84	2,70	5,05	6,27	6,22	5,58
Dunajská Streda	17,57	9,23	5,41	9,29	11,62	10,34	8,82
Galanta	20,03	7,91	3,44	6,16	6,52	5,43	5,05
Hlohovec	14,53	11,69	4,93	7,65	9,43	7,87	6,31
Piešťany	11,01	7,81	3,73	7,80	8,38	7,51	5,77
Senica	17,31	10,52	5,75	12,99	10,90	11,25	9,21
Skalica	14,34	8,99	4,14	11,55	8,42	8,27	6,11
Trnava	12,71	7,69	3,39	6,24	7,31	6,44	5,53
Bánovce nad Bebravou	17,76	9,59	5,01	9,71	10,03	10,24	8,13
Ilava	7,73	5,47	2,71	8,89	7,30	7,92	6,18
Myjava	15,81	7,66	4,12	12,70	8,15	7,74	6,19
Nové Mesto nad Váhom	13,05	9,81	3,89	9,62	7,99	7,69	6,32
Partizánske	18,34	11,69	6,86	12,75	12,85	11,39	9,40
Považská Bystrica	15,00	8,71	5,34	13,55	12,61	10,53	8,07
Prievidza	14,05	9,41	6,38	11,16	12,88	12,47	10,37

Okres/Rok	2001	2004	2007	2009	2011	2014	2015
Púchov	11,97	6,85	3,83	8,42	7,25	7,15	5,69
Trenčín	6,98	4,95	2,25	7,12	7,72	7,82	6,22
Komárno	26,61	13,71	7,36	15,05	17,53	15,48	13,26
Levice	25,92	19,00	11,73	14,62	16,00	12,91	10,73
Nitra	17,89	12,16	3,94	7,71	9,00	8,64	7,32
Nové Zámky	25,58	16,03	7,13	12,71	14,65	10,85	10,16
Šaľa	22,49	14,20	7,93	9,79	11,91	8,53	7,99
Topoľčany	18,12	12,65	6,56	11,32	11,61	11,08	9,21
Zlaté Moravce	25,99	15,78	5,99	11,52	11,52	10,41	8,62
Bytča	15,04	14,37	7,38	15,82	15,15	14,30	11,10
Čadca	17,26	10,76	5,37	11,12	12,36	12,37	10,10
Dolný Kubín	22,55	13,67	7,05	14,58	14,74	12,65	10,79
Kysucké Nové Mesto	20,27	13,11	7,26	13,42	13,09	12,28	9,97
Liptovský Mikuláš	15,26	11,99	5,49	11,07	12,67	12,04	9,50
Martin	16,20	11,53	5,13	10,12	9,61	8,34	6,17
Námestovo	18,99	10,41	6,93	13,39	15,43	12,53	9,34
Ružomberok	17,03	12,79	6,68	11,12	12,27	11,87	9,98
Turčianske Teplice	17,54	14,95	8,26	11,89	12,73	12,60	9,29
Tvrdošín	21,01	11,74	7,13	13,20	13,73	11,18	8,74
Žilina	12,59	7,97	3,44	7,38	9,44	8,54	7,72
Banská Bystrica	11,44	8,68	4,33	8,43	9,56	8,90	8,00
Banská Štiavnica	20,37	17,33	13,36	16,92	19,30	17,51	16,00
Brezno	22,24	18,06	10,81	18,36	18,41	13,41	12,52
Detva	21,26	18,70	11,95	20,63	16,68	14,57	12,92
Krupina	21,44	19,95	13,80	22,43	20,49	16,95	12,18
Lučenec	27,77	21,44	17,53	23,29	24,28	20,08	17,53
Poltár	26,14	24,43	16,50	23,59	23,88	23,57	20,87
Revúca	35,06	28,41	25,80	30,05	30,79	26,82	19,97
Rimavská Sobota	35,45	28,66	27,05	33,29	34,59	29,84	27,42
Veľký Krtíš	33,81	26,42	19,49	23,69	24,54	22,17	18,45
Zvolen	14,30	11,96	6,82	9,39	10,94	10,55	9,32
Žarnovica	25,98	22,80	15,32	21,45	20,86	16,46	14,46
Žiar nad Hronom	21,36	18,29	11,19	14,63	14,58	13,34	10,86
Bardejov	23,40	17,38	13,01	22,00	19,89	19,60	18,43
Humenné	23,43	14,84	9,49	16,12	16,64	16,49	14,91
Kežmarok	29,71	25,87	19,38	25,68	28,66	25,59	23,44
Levoča	24,69	17,12	13,48	16,91	18,48	16,44	15,32
Medzilaborce	24,44	20,59	15,36	21,76	19,84	19,95	17,03

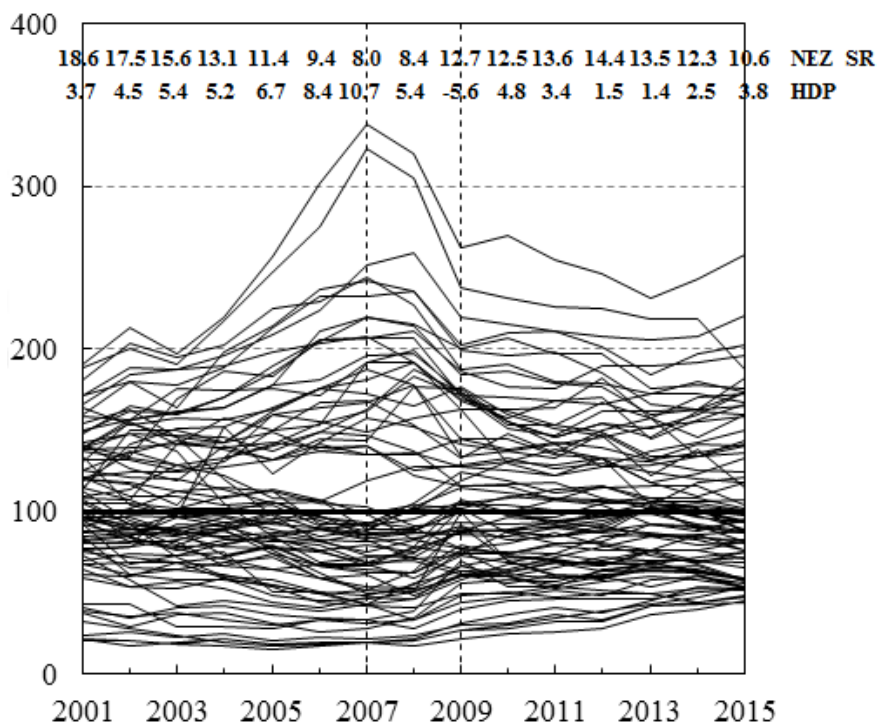
Okres/Rok	2001	2004	2007	2009	2011	2014	2015
Poprad	19,63	13,39	6,86	10,84	12,33	11,01	10,07
Prešov	22,51	16,73	11,22	16,26	17,16	14,84	12,54
Sabinov	27,51	22,33	17,55	25,40	26,75	21,86	18,69
Snina	26,36	18,39	11,50	22,31	19,31	19,06	16,92
Stará Ľubovňa	17,96	12,25	7,92	12,92	14,56	13,10	11,43
Stropkov	25,04	19,90	12,59	17,93	18,11	17,40	14,93
Svidník	22,31	17,38	12,93	21,75	20,03	20,05	19,38
Vranov nad Topľou	28,87	18,69	14,51	21,37	22,89	21,25	17,80
Gelnica	27,96	21,49	15,63	21,94	20,79	17,91	16,96
Košice I	15,39	11,01	5,85	8,09	9,83	9,81	8,65
Košice II	16,49	11,70	7,43	9,87	10,79	9,39	8,65
Košice III	19,61	11,11	6,66	9,22	10,09	8,56	6,97
Košice IV	15,82	10,33	5,54	7,82	9,38	9,37	7,57
Košice - okolie	29,66	22,34	16,52	21,71	22,86	19,20	17,66
Michalovce	30,59	20,46	15,01	18,32	19,40	16,78	15,11
Rožňava	31,96	25,58	20,14	27,75	28,73	24,27	21,58
Sobrance	30,90	24,76	16,59	20,66	22,33	20,91	18,40
Spišská Nová Ves	25,79	18,72	10,77	16,14	18,83	15,12	14,10
Trebišov	31,89	24,60	18,60	25,24	26,88	20,01	18,42
Slovenská republika	18,63	13,07	7,99	12,66	13,59	12,29	10,63

Zdroj: UPSVAR, on line data, 5. 9. 2016

Čím je zapríčinená táto pomerne zjavná divergencia relatívnych hodnôt? Hodnota miery nezamestnanosti na Slovensku poklesla z 18,63 % v roku 2001 na hodnotu 7,99 % v roku 2007. Z priloženého grafu je zrejmé, že okresy s nízkou mierou nezamestnanosti si udržiavali vyrovnanú relatívnu hodnotu, niektoré okresy zo západnej časti Slovenska zaznamenali dokonca výrazný pokles relatívnej hodnoty (Galanta, Zlaté Moravce, Komárno, Dunajská Streda, Nitra, Malacky a iné). Túto skutočnosť môžeme vidieť aj z hodnôt absolútnych mier nezamestnanosti v tab. 4. Aj napriek spomínanej skutočnosti, že miera nezamestnanosti v týchto rokoch klesala u všetkých okresov, relatívne hodnoty viacerých okresov pomerne prudko stúpali (Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Veľký Krtíš, Lučenec, Poltár, Detva, Kežmarok, Gelnica, Trebišov, Sabinov a iné) (graf 2 a tab. 4). Neprekvapuje, že medzi okresmi, ktorých relatívna hodnota sa v tomto období zvyšovala je veľa „okresov – periférií“. Táto divergencia je však pre obdobie dynamického rozvoja ekonomiky očakávaná.

Druhá časť sledovaného obdobia predstavujú roky 2007 – 2009. V období dvoch rokov, keď prepukla vo svete veľká hospodárska kríza pozorujeme na jednej strane pomerne významný rast miery nezamestnanosti vo všetkých okresoch Slovenska (tab. 4), ale na druhej strane aj pomerne zreteľnú „konvergenciu“ relatívnych

hodnôt miery nezamestnanosti (graf 2). Táto „konvergencia“ ide čiastočne aj na úkor okresov s nízkou mierou nezamestnanosti v roku 2007, ale výraznejší posun k priemeru je pozorovaný pri „najhorších“ okresoch z roku 2007. Niektorí odborníci upozorňujú, že sa jedná o tzv. „konvergenciu (relatívnych hodnôt) v mizérii“, keď sa ekonomika zaostávajúcich regiónov nerozvíja, ale stagnuje, resp. poklesáva ekonomika rozvinutých regiónov.

Graf 2 Vývoj relatívnych hodnôt miery nezamestnanosti okresov Slovenska (SR = 100). Zdroj: UPSVAR, on line data, 5.9.2016, vlastné výpočty

Pre posledných šesť rokov sledovaného obdobia je charakteristická určitá stabilizácia vývoja miery nezamestnanosti. Popri stálom miernom poklese nezamestnanosti Slovenska ako celku (tab. 4), zaujmú najmä dve skutočnosti. Prvou je zreteľný rast relatívnych hodnôt a približovanie sa k priemeru Slovenska pri rozvinutých okresoch s nízkou mierou nezamestnanosti, druhou je tiež pomerne dobre pozorovateľné „zlé zalomenie“ relatívnych hodnôt niektorých menej rozvinutých okresov v posledných dvoch rokoch (Rimavská Sobota, Kežmarok, Rožňava, Poltár, Svidník, Gelnica a iné) (graf 2, tab. 4). Opäť neprekvapuje, že medzi touto skupinou je veľa „okresov – periférií“.

6 ŠTÁTNY KAPITALIZMUS V KONTEXTE VPLYVU ŠTÁTU NA EKONOMIKU

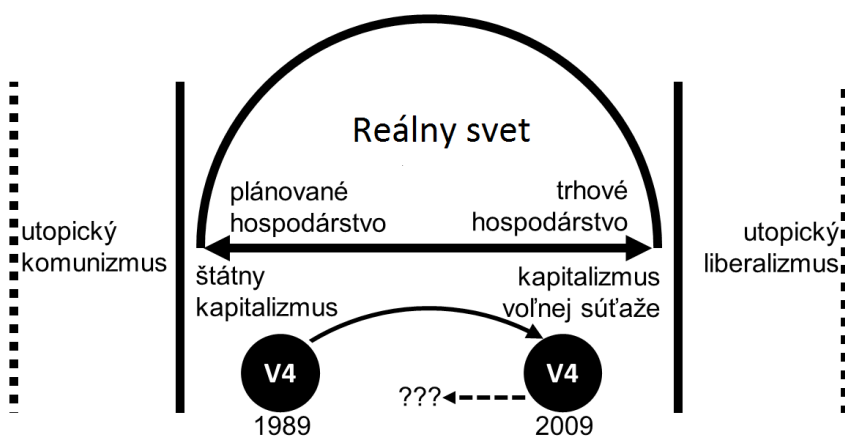
Všeobecne akceptovanou skutočnosťou je konštatovanie, že jednou zo základných charakteristík spoločenskej transformácie Slovenska, resp. transformácie krajín V4 po roku 1989 bolo akceptovanie neoliberalizmu ako hlavného ekonomického (spoločenského) konceptu. Hlavnou ekonomickou stratégiou krajín V4 sa stalo otváranie národných ekonomík a snaha o prilákanie zahraničného kapitálu, ktorý predstavoval pre štáty, ale aj pre ich jednotlivé regióny, hlavný rozvojový impulz a nástroj integrácie do globálnej ekonomiky. Protagonistom tohto konceptu na Slovensku bol minister financií prvej Dzurindovej vlády Ivan Mikloš. Zahraničný kapitál pozitívne ovplyvnil nielen reštrukturalizáciu domácej ekonomiky, priame finančné zisky alebo tvorbu pracovných miest, ale predstavoval aj sprostredkovateľa prístupu k novým technológiám, spôsobov manažmentu firiem a určite aj most ku globálnej ekonomike. Zahraničný kapitál okrem toho podporuje aj možnosti vzniku regionálnych inovačných systémov v regiónoch (Pavlínek, 1995, 2012; Blažek, 2012; Ženka et al., 2012; Korec, 2014 a iní).

Vďaka rozsiahlemu prílevu zahraničných investícií v uplynulých 16 rokoch môžeme dnes Slovensko zaradiť medzi tie krajiny, ktoré úspešne prešli spoločenskou transformáciou a úspešne sa integrovali do globálnej ekonomiky. Uvedená stratégia sa na jednej strane síce podpísala pod relatívne rýchly a stabilný ekonomický rast štátu, ale na druhej strane sa spolupodieľala aj na rastúcich regionálnych rozdieloch. Neoliberálna politická pozícia deklaruje, okrem iného, že štát nie je najlepší hospodár a navrhuje postupné vyprázdňovanie štátu, ktoré prebieha v troch smeroch: nahor – strata reálnej politickej moci, ktorá je nahradená nadnárodnými inštitúciami a medzinárodnými organizáciami; nadol – odovzdávanie kompetencií hierarchicky nižším úrovňam; a do strán – prenechávanie niektorých kompetencií neštátnym, mimovládny alebo súkromným inštitúciám (Peck a Tickell, 2002; Šuška, 2014). Na skutočnosť, že neoliberálne prístupy sa ukazujú ako veľmi zjednodušené, pretože preferujú makroekonomický aspekt transformácie a nezohľadňujú ostatné zložky života štátu (inštitucionálne, mikroekonomické, sociálne, kultúrne a iné) poukázalo veľa autorov (Kolodko, 1999; Pavlínek, 2004; Smith, 1998; Smith a Rochovská, 2006; Bremmer, 2014; Lubelcová, 2016 a iní).

Prínos neoliberalizmu pre globálnu svetovú ekonomiku, ako aj pre ekonomiku jednotlivých krajín je ale všeobecne akceptovaný. Ku koncu prvej dekády 21. storočia sa však, zdá sa, príbeh globalizácie a neoliberalizmu stáva minulosťou (Švihlíková, 2014). Vývoj po veľkej finančnej a hospodárskej kríze, ktorá prepukla v roku 2009 ukazuje, že moc štátu sa vracia. Veľký prepád trhov v priebehu finančnej krízy a globálna svetová recesia vystavili klasický kapitalizmus voľnej súťaže, neoliberalizmus a proces globalizácie ťažkej skúške. Politici nielen v rozvíjajúcich sa krajinách, ale aj v krajinách hospodársky vyspelých sa chopili príležitosti a začali rozhodovať o veciach, ktoré dovtedy nechávali na trh. V priebehu uplynulých rokov sa na medzinárodnú scénu „prebojoval“ nový typ spoločnosti, ktorý vystihuje termín „štátny kapitalizmus“. Pojem štátny kapitalizmus sa zatiaľ celkom neujal, ale nie aj

celkom nový. Bremmer (2014) upozorňuje, že už Wilhelm Liebknecht, zakladateľ nemeckej sociálnej demokracie, už v roku 1896 upozorňoval, že štátny socializmus je vlastne štátny kapitalizmus.

Priložený obrázok (obr. 4) ukazuje priestor, v ktorom sa pohybujú štáty vzhľadom na vzťah štátu k národnej ekonomike. Na protiľahlých koncoch sa nachádzajú ideologické extrémny, utopický komunizmus a utopický liberalizmus. Tieto extrémny jednotlivé štáty nikdy nedosiahnu, pretože aj v najdirektívnejšom štáte sú prvky trhu a takisto aj v plne liberalizovanej ekonomike sa uplatňujú prvky štátnej moci. Za reálne okrajové pozície teda treba považovať plánované hospodárstvo (striktný štátny kapitalizmus) a trhové hospodárstvo (striktný kapitalizmus voľnej súťaže). Medzi týmito dvomi okrajovými pozíciami sa nachádza reálny svet skutočných foriem kapitalizmu, do ktorých sa dajú zahrnúť tak trhové ekonomiky s malými zásahmi štátu, ako aj plánované ekonomiky s výrazne obmedzenými trhovými aktivitami (napr. Kuba a Severná Kórea).

Obrázok 4 Priestor pozície štátu v národnej ekonomike. Zdroj: Bremmer 2014, upravené Korec, Rusnák (v tlači) (publikované s láskavým súhlasom redakcie Geografické informácie, vyd. UKF Nitra)

Je zrejmé, že predložená schéma je veľmi zjednodušená, ale dobre ukazuje širokú škálu intenzity vplyvu štátu na ekonomiku. Obrazne povedané, každá krajina sveta je trvalo v pohybe a osciluje na tejto škále zľava doprava a naopak. Práve finančné krízy, hospodárske recesie, významné politické zmeny, ale aj prezidentské alebo parlamentné voľby v jednotlivých krajinách sú udalosťami, ktoré môžu iniciovať alebo zrýchliť iluzórny pohyb zľava doprava a naopak. Na obrázku je naznačená situácia, keď po významnej politickej zmene v roku 1989 začal výrazný posun krajín V4 zľava, od plánovaného hospodárstva, doprava, k trhovému hospodárstvu. Finančná a hospodárska kríza, ktorá začala v roku 2009 a nadväzujúce víťazs-

tvá ľavicovo orientovaných politických strán v parlamentných voľbách iniciovali v krajinách V4, ako je to naznačené na obr. 1, spätný pohyb sprava doľava.

Pochopiteľne, presný bod, ktorý by oddeľoval štátny kapitalizmus od zástancov trhovej ekonomiky sa nedá stanoviť. Súhlasíme s názormi, ktoré hovoria, že v ľavej časti priestoru sa nachádzajú štáty, kde sú vlády v postavení hlavného ekonomického hráča, zatiaľ čo na pravej strane sú krajiny s jasnými právnymi limitmi pokiaľ môže siahať právomoc štátu pri regulovaní súkromného sektora. Vlády, napr. Číny, Ruska, Saudskej Arábie, ale aj ďalších krajín, si začali budovať vlastnú verziu kapitalizmu oveľa skôr, než finančná a hospodárska kríza spustila v roku 2009 celosvetovú recesiu. Nehľadiac na to, však pád trhov v roku 2008 znamenal bod zlomu, pretože tak v Európe, ako aj v Amerike sa zastavil trend znižovania štátnych zásahov do ekonomiky (Bremmer, 2014; Švihlíková, 2014).

Čína, kde dnes z celkového počtu podnikateľských subjektov ovláda štát len 20 % firiem, pričom ale tieto firmy tvoria 90 % HDP krajiny, sa určite nachádzala už pred rokom 2009 výrazne v ľavej časti spektra. Na druhej strane Japonsko nebolo nikdy krajinou s plánovaným hospodárstvom. Žiadnu z jeho veľkých firiem, ktoré vstúpili na medzinárodný trh nikdy nevlastnil štát a ministerstvo nikdy nebolo vedúcim ekonomickým hráčom. A hoci hospodárska kríza v 90. rokoch minulého storočia a globálna recesia z rokov 2008 a 2009 spôsobili stagnáciu ekonomiky a pokles indexu Nikkei, zostáva Japonsko stále trhovou ekonomikou výrazne na pomyslenej pravej časti spektra (Bremmer, 2014).

Neoliberálna doktrína, ktorá sa snažila aplikovať univerzálny politický a ekonomický model rozvoja spoločnosti „one size fits all“ priniesla v krajinách strednej a východnej ekonomiky rôzne variety kapitalizmu. Teóriu variet kapitalizmu rozvinuli Hall a Soskice (2001). Jednou z nich je model liberálnej trhovej ekonomiky, v ktorom prevládajú hierarchické a konkurenčné trhové mechanizmy rozvinuté v USA. Druhou z nich je model koordinovanej trhovej ekonomiky, v ktorom sa spoločnosť oveľa viac spolieha na netrhové spôsoby koordinácie a sociálne siete rozvinuté v západnej Európe. Jessop (2011) rozvíja koncept pestrosti a diverzity modelov kapitalizmu, ktoré sa snažia byť navzájom rovnocenné a koordinované, ale z pohľadu všeobecnej „ekológie“ kapitalizmu sú v tieni jednej dominantnej variety kapitalizmu. V kontexte tranzitívnych krajín strednej a východnej Európy sa objavili špecifické lokálne variety kapitalizmu. Nölke a Vliegenthart (2009), Ženka et al. (2012) i iní hovoria o závislej trhovej ekonomike, Baláž et al. (2007) o duálnej ekonomike a Bohle a Greskovits (2012) o zasadenom neoliberalizme, čo v podstate poukazuje na výrazný vplyv exogénnych faktorov.

Štátny kapitalizmus nie je podľa Bremmera (2014) ideológia ani inak pomenovaný komunizmus alebo bližšie nešpecifikovaná forma centrálného plánovania. Je to systém, keď štát kapitalizmus prijíma, ale preberá na seba veľkú časť rozhodnutí fungovania ekonomiky, možno povedať využíva kapitalizmus pre vlastné účely. Presný bod, ktorý by oddeľoval zástancov štátneho kapitalizmu od zástancov voľného trhu neexistuje. Všeobecne sa dá povedať, že ľavú časť trhového spektra tvoria štáty, v ktorých sú vlády v postavení hlavného ekonomického hráča, zatiaľ čo na pravej strane nájdeme krajiny s jasnými právnymi hranicami, pokiaľ môže (alebo

kam už nemôže) siahateľ právomoc štátu regulovať súkromné spoločnosti a investorov.

7 DVA ZÁKLADNÉ TEORETICKÉ PRÍSTUPY K TEÓRIÁM REGIONÁLNEHO ROZVOJA (A REGIONÁLNEJ KONKURENCIESCHOPNOSTI)

Teórie regionálneho rozvoja predstavujú viac menej ucelený systém poznatkov vysvetľujúci pôsobenie základných faktorov, subjektov, mechanizmov a ďalších súvislostí regionálneho rozvoja. Teórie regionálneho rozvoja sú, okrem iného, základom pre koncipovanie adekvátnej regionálnej politiky alebo regionálnej rozvojovej stratégie. Teórie regionálneho rozvoja majú teda aj dôležitý praktický význam (Buček et al., 2010; Blažek a Uhlíř, 2011). V poslednom období, po roku 2009, sa čoraz častejšie zdôrazňuje úloha vlády a miestnych zdrojov pre regionálny rozvoj. Rešpektujeme názory typu, „Je načase, aby sme sa vzdali iluzórnych očakávaní, že nás spasia zahraniční investori a prestali sa vyhovárať na slabú dopravnú infraštruktúru. Zapojenie širokého spektra aktérov na miestnej úrovni je predpokladom, že sa hľadajú miestne zdroje pre podnikateľské a rozvojové impulzy“ (Lubelcová, 2016). Na druhej strane si však myslíme, že rešpektovanie poznatkov, ktoré prinášajú jednotlivé koncepty teórií regionálneho rozvoja, je veľmi potrebné. Nedávne rozhodnutia zahraničných investorov (Land Rover Nitra, Minebea Košice) sú dobrým argumentom pre vyššie uvedenú poznámku.

Aké sú možnosti regiónov Slovenska vo svetle súčasných teórií regionálneho rozvoja? Celá plejáda faktorov ovplyvňujúca prístupy autorov pri budovaní teórií regionálneho rozvoja vyúsťuje v neprehľadný súbor pojmov, konceptov a samotných teórií regionálneho rozvoja (Blažek a Uhlíř, 2011; Blažek, 2012). Napriek tomu však možno medzi súčasnými teoretickými prístupmi identifikovať dva výrazné smery: a) teórie zdôrazňujúce význam inovácie; regionálne inovačné systémy (RIS), výrobné okrsky, klastre, učiace sa regióny, triple helix a iné a b) teórie zdôrazňujúce význam translokálnych, resp. až globálnych väzieb a vzťahov; teória globálnych produkčných sietí (Global Production Networks - GPN), globálnych hodnotových reťazcov (Global Value Chains - GVC), globálnych komoditných reťazcov (Global Commodity Chains - GCC) a iné. Obidva tieto prístupy svojím spôsobom zdôrazňujú úlohu geografickej polohy a faktora aglomerácie, ako významných faktorov regionálneho rozvoja. Obidva tieto prístupy svojím spôsobom vysvetľujú prečo dochádza k tak výraznej priestorovej koncentrácii ekonomických aktivít a aj objemu produkcie a následne k rastu regionálnych rozdielov.

V zhode s viacerými autormi môžeme za základné charakteristiky teórií zdôrazňujúcich význam inovácie považovať: sú to lokálne až regionálne zamerané teórie inšpirované súčasnými inštitucionálnymi teóriami regionálneho rozvoja (i), aktivita aktérov v regióne je silne ovplyvnená okolitým prostredím („kultúra“ regiónu, ekonomická mohutnosť regiónu, ľudský a sociálny kapitál, networking, inovačné „milieu“, inštitucionálna hustota) (ii), dôraz je položený na mäkké faktory regionál-

neho rozvoja, pričom s poklesom hierarchie reálnych systémov sa zvyšuje význam mäkkých faktorov (iii), teórie nie sú „zahľadené“ výlučne na lokálne/regionálne špecifiká, rešpektujú aj faktory a procesy pôsobiace na hierarchicky vyšších úrovniach (RIS napr. zdôrazňujú previazanosť regionálnej úrovne s národnou a globálnou) (iv), ukazuje sa obtiažnosť predstavenia širšie platnej teórie regionálneho rozvoja (v) a nakoniec, legitímnu sa ukazuje požiadavka na empirické štúdie jedinečného kultúrneho a aj sociálnoekonomického kontextu regiónov pri úvahách o možnostiach aplikácií poznatkov týchto teórií (vi) (Blažek a Uhlíř, 2011; Blažek, 2012).

Pri úvahách o možných implikáciách poznatkov tejto skupiny teórií pre Slovensko je podľa nášho názoru dobré rešpektovať nasledovné skutočnosti: územno-správne členenie na všetkých troch relevantných úrovniach (NUTS2, NUTS3 a NUTS4) je nevhodné, je v ňom veľa umelých prvkov, ktoré nerešpektujú geografickú organizáciu priestoru (i), v priebehu post-komunistickej transformácie sa urobili chyby v zdedenej univerzitnej a vedecko-výskumnej báze („atomizácia“) (ii), väčšina regiónov NUTS3 a NUTS2 má nízku hustotu zaľudnenia a malý „objem ekonomiky“ pričom v nich absentujú veľké regionálne centrá (iii), veľa prosperujúcich regiónov sú exportne orientované (zhodnocujú lacnú pracovnú silu), závislé na PZI, s málo rozvinutým sektorom VaV (iv), veľmi slabá je podpora spolupráce medzi subsystémom produkujúcim inovácie a subsystémom inovácie zhodnocujúcim na národnej i regionálnej úrovni (v), vhodnou sa ukazuje podpora vybraných vedecko-výskumných univerzít a vedecko-výskumných inštitúcií (vi) a nakoniec, podporované by mali byť firmy snažiace sa o inovácie a kvalitatívny posun, na úkor tých, v ktorých stratégii je dominujúce udržanie existujúceho „status quo“ (vii).

Za základné charakteristiky teórií zdôrazňujúcich význam translokálnych, resp. až globálnych väzieb a vzťahov možno po zhodnotení viacerých štúdií považovať nasledovné skutočnosti: zrejmä je snaha pochopiť faktory a procesy, ktoré vytvárajú podobu súčasnej globálnej ekonomiky, resp. procesy prekračujú hranice štátov (i), keďže výroba je organizovaná a riadená globálnymi produkčnými sieťami (GPN), resp. nadnárodnými spoločnosťami (NNS) výraznou jej črtou je silná integrácia (ii), existuje výrazná mocenská asymetria medzi jednotlivými aktérmi a firmami zapojenými do GPN (jasné delenie na aktérov 1., 2. a 3. úrovne) (iii), zatiaľ čo „okolie“ pri RIS je okolie chápané v geografickom zmysle (vzdialenosť a koncentrácia), „okolie“ pri GPN je okolie chápané ako pozícia firmy v hierarchii GPN, okolie chápané vo „vertikálnom“ zmysle (iv), pre rozvoj firmy sú teda kľúčové jej vzťahy k ďalším firmám v rámci GPN, tj. vertikálne väzby k dodávateľom a odberateľom (v) a nakoniec, poukázať treba na skutočnosť, že v roku 2010 až 61 % svetového obchodu pripadalo na nehotové výrobky (v roku 1990 to bolo len 49 %), čo je jasný trend výroby a vývozu „polotovarov“ (vi) (Blažek a Uhlíř, 2011; Blažek, 2012; Ženka et al., 2012 a iní).

Implikácie pre využitie poznatkov týchto teórií pri Slovensku sa dajú zhrnúť do nasledovných bodov: v ekonomike každého štátu (regiónu) možno rozdeliť firmy do dvoch základných skupín podľa toho či sú alebo nie sú integrované do GPN; jedna aj druhá skupina má svoje klady a zápory, ale firmy integrované do GPN sú na tom o niečo lepšie (i), historicky založený „západo-východný gradient“ význam-

ne zvyšuje možnosti zapojenia sa do GPN regiónom v západných častiach štátu (ii), automobilový priemysel odpovedá „kvázi-hierarchickému“ typu GPN, t. j. sieti, kde vedúce firmy disponujú voči svojim dodávateľom (firmy na 2. a 3. stupni) mimoriadnou silou (iii), dodávatelia na vyššom stupni (ale aj na nižších stupňoch) vykazujú vysokú mieru územnej koncentrácie, čo v dlhodobom horizonte vedie k riziku prehlbovania regionálnych disparít (iv), aj v tomto prípade sa odporúča investovať do firiem, ktoré sa snažia o strategické spojenie s GPN a do firiem snažiacich sa o „upgrading“, tj. snažiacich sa o posun svojej pozície v GPN (v) a nakoniec, pozitívnu úlohu môže zohrať aj regulatórna podpora štátu s cieľom zmeniť mocenskú asymetriu v rámci GPN (vi) (Blažek, 2012).

8 ZÁVER

Regionálne disparity sú na Slovensku už dlho jednou z dôležitých tém bádania viacerých vedných disciplín, vrátane humánnej a regionálnej geografie. Okrem týchto vedných disciplín významnou mierou prispievajú k hodnoteniu tohto javu najmä ekonómia a sociológia. V období po roku 2009 sa dostávajú v súvislosti s výskumom regionálnych disparít do pozornosti niektoré nové témy, z ktorých pre Slovensko sú zaujímavé najmä témy ako nový (európsky) regionalizmus, územno-správne členenie štátu a regionálne disparity, úloha štátu pri odstraňovaní regionálnych disparít, štátny kapitalizmus, regionálne disparity v kontexte teórií regionálneho rozvoja i niektoré ďalšie. Diskusia k uvedeným témam bola cieľom predloženého príspevku.

Obsah príspevku a aj spôsob interpretácie poznatkov, najmä širšie opisy a jednoduchšia terminológia, boli do určitej miery ovplyvnené snahou autorov poskytnúť informácie širšiemu okruhu čitateľov a určitou snahou priblížiť vedecký výskum k požiadavkám spoločenskej praxe. Vo väčšine prípadov sa snažíme skôr o diskusiu a popis dôležitých atribútov skúmaných tém, než o poskytnutie jednoznačných záverov.

Za dôležité upozornenia vyplývajúce z príspevku však podľa nás možno považovať tri nasledovné skutočnosti. Po prvé, nový koncept regiónu, región ako účelový nástroj ľudskej aktivity a prostriedok na riadenie územia je už všeobecne akceptovaný. My geografi musíme rešpektovať skutočnosť, že inštitucionalizované alebo inak formalizované regióny (NUTS2, NUTS3, NUTS4) sa využívajú nielen na riadenie územia, ale aj na porovnávanie ich rozvinutosti. Na Slovensku sa napr. musíme vyrovnávať s náročnou interpretáciou diferencovanosti regionálnej štruktúry územia v kontexte nie vhodného, resp. zlého územno-správneho členenia štátu.

Po druhé, myšlienky nového (európskeho) regionalizmu môžeme prijať. Jeho prvý prúd, bottom-up regionalizmus, ktorý vyjadruje rast významu regionálnej ekonomickej a politickej aktivity jednotlivých miestnych aktérov a zdôrazňuje rozvoj na základe dobrovoľnej iniciatívy obyvateľov žijúcich v regióne a miestnych subjektov, má však podľa nášho názoru svoje limity. Myslíme si, že rešpektovanie poznatkov, ktoré prinášajú jednotlivé koncepty teórií regionálneho rozvoja a teda aj

rešpektovanie vplyvu globalizácie, je stále veľmi potrebné. Nedávne rozhodnutia zahraničných investorov (Land Rover Nitra, Minebea Košice) sú dobrým argumentom pre vyššie uvedenú poznámku.

Po tretie, koncept štátneho kapitalizmu je pomerne novou vedeckou a spoločenskou témou. Je však veľmi dôležité zaoberať sa ňou. Nájst' optimálnu pozíciu štátu v reálnom svete, kde sa krajiny pohybujú medzi ortodoxným štátnym kapitalizmom a ortodoxným kapitalizmom voľnej súťaže nie je jednoduché. Súhlasíme s názorom, že ľavú časť trhového spektra, veľmi blízko k ortodoxnému štátnemu kapitalizmu, tvoria štáty, v ktorých sa vlády snažia zaujať pozíciu hlavného ekonomického hráča, zatiaľ čo na pravej strane sú krajiny s jasnými právnymi hranicami, pokiaľ môže (alebo kam už nemôže) siahať právomoc štátu regulovať súkromné spoločnosti a investorov.

Pod'akovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0745/16.

Literatúra

- BALÁŽ, V., KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T., ZAJAC, Š. 2007. *Institutions and economic transformation*. Bratislava: Veda, 133 s.
- BEZÁK, A. 1990. Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis*, 42, (1), s. 57-73.
- BEZÁK, A. 1993. Problémy a metódy regionálnej taxonómie. *Geographia Slovaca*, 3, Geografický ústav SAV, Bratislava, s. 98.
- BEZÁK, A. 1996. Reflexie nad novým administratívnym členením Slovenskej republiky. *Geografické informácie*, 4, FPV UKF, Nitra, s. 7-9.
- BEZÁK, A. 1997. Priestorová organizácia spoločnosti a územno-správne členenie štátu. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie*, 3, s. 6-13.
- BEZÁK, A. 1998. Regionálna štruktúra a nové kraje na Slovensku. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy Univerzity, Geografie*, 10, s. 4-8.
- BEZÁK, A. 2000. Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 15, Geografický ústav SAV, Bratislava, s. 90.
- BEZÁK, A. 2014. Priestorová štruktúra systému funkčných mestských regiónov na Slovensku a jej zmeny v desaťročí 1991-2001. *Geographia Cassoviensis*, VIII, 2, s. 111-118.
- BLAŽEK, J. 2012. Regionální inovační systémy a globální produkční sítě – dvojí optika na zdroje konkurenceschopnosti v současném světě? *Geografie*, 117, 2, s. 109-233.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. 2007. Nová fáze regionálního vývoje v ČR? *Sociologický časopis*, 43, 5, s. 945-965.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. 2011. *Teorie regionálního rozvoje (nástin, kritika, klasifikace)*. Karolinum, Praha, 2. vydanie, s. 342.
- BOHLE, D., GRESKOVITS, B. 2012. *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Cornell University Press, s. 245.
- BREMMER, I. 2014. *Konec volného trhu; státní zásahy a jejich politická rizika*. Vyšehrad, Praha, s. 204.
- BUČEK, M., REHÁK, Š., TVRDOŇ, J. 2010. *Regionálna ekonómia a politika*. Iura Edition, Bratislava, s. 269.
- GAJDOŠ, P. 2005. Teoretický a metodologický rámec klasifikácie a typológie regiónov Slovenska v kontexte teritoriálnych disparít. In: IRA et al. (eds.) *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku*. Sociologický ústav SAV, FORMÁT, Pezinok, s. 25-46.

- GAJDOŠ, P. 2008. Current State and Development of Regional Disparities in Slovakia (with Emphasis on Underdeveloped Regions). In: GAJDOŠ, P. (ed.) *Regional Disparities in Central Europe*, Sociologický ústav SAV, Bratislava, s. 98-115.
- HALÁŠ, M., KLAPKA, P., BLEHA, B., BEDNÁŘ, M. 2014. Funkčné regióny na Slovensku podľa denných tokov do zamestnania. *Geografický časopis*, 66, 2, s. 89-114.
- HALL, P. A., SOSKICE, D. 2003. *Varieties of capitalism and institutional complementarities*. Springer US, s. 43-76.
- HALLON, Ľ. 1995. *Industrializácia Slovenska 1918-1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*. VEDA, Bratislava, s. 212.
- HAMPL, M. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformční procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova Praha, s. 147.
- HAMPL, M. (2008). Nomotetická nebo idiografická geografie: alternativnost nebo komplementarita? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 50, s. 19-32.
- HAMPL, M. 2010. Regionální diferenciace společnosti: obecné typy vývojových procesů. *Geografie*, 115, 1, s. 1-20.
- HAMPL, M. 2012. Hierarchické organizace v realitě: pojetí, poznávací a praktický smysl studia. *Geografie*, 117, 3, s. 253-265.
- HAMPL, M., BLÁŽEK, J., ŽÍŽALOVÁ, P. 2008. Faktory – mechanismy – procesy v regionálním vývoji: aplikace konceptu kritického realismu. *Ekonomický časopis*, 56, 7, s. 696-711.
- HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. A KOL. 2009. *Kulturní regiony a geografie kultury*. ASPI, Praha, s. 348.
- HOLT-JENSEN, A. 2009. *Geography, History and Concepts: A Student's Guide*. SAGE, London, s. 263.
- HUČKA, M., KUTSCHERAUER, A., TOMÁNEK, P. 2008. Metodická východiska zkoumání regionálních disparit. *Regionální disparity*, 2, s. 5-32.
- CHROMÝ, P. 2008. Regiony v proměnách času a prostoru. Úvod o metodických přístupech nové regionální geografie. *Miscellanea Geographica*, 14, s. 57-64.
- CHROMÝ, P. 2010. Region a regionalismus. *Geografické rozhledy*, 19, 1, s. 2-5.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. 2008. Evaluation of the Territorial Disparities in Selected Aspects of Life Quality in Slovakia. In: GAJDOŠ, P. (ed.) *Regional Disparities in Central Europe*. Sociologický ústav SAV, Bratislava, s. 156-179.
- JESSOP, B. 2011. Rethinking the diversity and variability of capitalism. *Capitalist diversity and diversity within capitalism*, 151, 209.
- KOLODKO, G. W. 1999. Transition to a Market Economy and Sustained Growth. Implications for the Post-Washington Consensus. *Communist and Post-Communist Studies*, 32, 3, s. 233-261.
- KOREC, P. 2009. General and individual reasons of development of regional structure of the Slovak Republic. In: TATARKIN, A. I. (ed.) *Russia and Slovakia: modern tendencies of demographic and socioeconomic processes*. Ekaterinburg, Institute of Economics, s. 50-72.
- KOREC, P. 2014. Lagging regions of Slovakia in the context of their competitiveness. *Rozvoj regionalny i politika regionalna*, 25, s. 113-133.
- KOREC, P., RUSNÁK, J. v tlači. Zaoštvávajúce regióny Slovenska v kontexte nového (európskeho) regionalizmu. *Geografické informácie*, UKF Nitra.
- KUTSCHERAUER, A., FACHINELLIA, H., HUČKA, M., SKOKAN, K., SUCHÁČEK, J., TOMÁNEK, P., TULEJA, P. 2010. *Regionální disparity. Disparity v regionálním rozvoji země – pojetí, teorie, identifikace a hodnocení*. Technická univerzita VŠB, Ostrava, s. 253.
- LUBELCOVÁ, G. 2016. *Životaschopné podniky*. Pravda, 28.9.2016, s. 33.
- LUKNIŠ, M. 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, 37, (2-3), s. 137-163.
- MADAJOVÁ, M., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. 2014. Úroveň regionálnych disparít na Slovensku a jej zmena v období rokov 2001-2011. *Geographia Slovaca*, 28, s. 127-152.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. 2011. Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. *Prírodné vedy, Folia Geographica*, LIII, 18, Prešov, s. 8-88.

- MATLOVIČ, R. 2010. Teória regiónov a regionalizácia. In: MICHAELI, E., MATLOVIČ, R., IŠTOK, R. (eds.) *Regionálny rozvoj pre geografov*. Vydavateľstvo PU, Prešov, s. 25-89.
- MICHÁLEK, A. 2014. Teoretické východiská a metodické postupy výskumu priestorových a regionálnych disparít. *Geographia Slovaca*, 28, s. 7-21.
- MICHÁLEK, A., VESELOVSKÁ, Z. 2014. Vývoj regionálnych disparít z aspektu chudoby na Slovensku po roku 2001. *Geographia Slovaca*, 28, s. 153-171.
- NÖLKE, A., Vliegenthart, A. 2009. Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*, 61, 4, s. 670-702.
- PAASI, A. 1986. The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164, 1, s. 105-146.
- PARYSEK, J. J. 2007. Metropolitanisation from Central-European perspective at the turn of 21st century. *Questiones Geographicae*, seria 26 B, s. 85-96.
- PAULOV, J. 1992. K novému rámcu regionálneho rozvoja Slovenska. *Geographia Slovaca*, 1, GÚ SAV, Bratislava, s. 23-28.
- PAVLÍNEK, P. 1995. Regional Development and the Disintegration of Czechoslovakia. *Geoforum*, 26, 4, s. 351-372.
- PAVLÍNEK, P. 2004. Regional Development Implications of FDI in Central Europe. *European Urban and Regional Studies*, 11, 1, s. 47-70.
- PAVLÍNEK, P. 2012. The internationalization of corporate R&D: Effects in the automotive industry of East-Central Europe. *Economic Geography*, 88, 3, s. 279-310.
- PECK, J., TICKELL, A. 2002. Neoliberalizing space. In: BRENNER, N., THEODORE, N. (eds.) *Spaces of neoliberalism: Urban restructuring in North America and Western Europe*. Oxford, UK: Blackwell s. 34-57.
- RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. 2002. Postavenie okresov a krajov Slovenska z hľadiska hodnotenia vybraných sociálnych a ekonomických znakov. *Geographia Slovaca*, 18, s. 167-175.
- RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. 2009. Regionálne disparity na Slovensku. *Geographia Cassoviensis*, III, 2, s. 142-149.
- RUSNÁK, J., KOREC, P. 2013. Alternatívne koncepcie postsocialistickej transformácie. *Ekonomický časopis*, 61, 4, s. 396-418.
- SAGAN, I. 2004. Współczesne studia regionalne – teoria i metodologia i także praktyka. *Studia Regionalne i Lokalne*, 16, 2, s. 25-39.
- SMITH, A. 1998. *Reconstructing the Regional Economy: Industrial Transformation and Regional Development in Slovakia*. Edward Elgar. s. 434.
- SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. 2006. Neo-Liberalism and Post-Socialist Urban Transformation: Poverty, Inequality and the City. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 48, Bratislava, s. 43-54.
- SOKOL, M. 2001. Central and Eastern Europe a decade after the fall of state-socialism: Regional dimensions of transition processes. *Regional Studies*, 35, 7, s. 645-655.
- ŠUŠKA, P. 2014. Aktívne občianstvo a politika premien mestského prostredia v postsocialistickej Bratislave. *Geographia Slovaca*, 29, Bratislava, GÚ SAV, 145 s.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2014. *Od veľké recese k veľké transformaci*. Inaque, Bratislava, s. 279.
- ŽENKA, J., NOVOTNÝ, J., CSANK, P. 2012. Regional Competitiveness in Central European Countries: In Search of Useful Conceptual Framework. *European Planning Studies*, Routledge, Taylor & Francis Group, s. 1-20.

Regional disparities in Slovakia; some remarks on their research

Summary

The regional economic disparities in Slovakia have long been among most frequent topics explored by several social science disciplines, including human and regional geography. Economics and sociology contribute most significantly to understanding of uneven regional growth. Geographical research during current decade absorbs several new lines of thought connecting the regional economic disparities in Slovakia with the new European regionalism, the questions of administrative territorial division, the role of state in removing of regional economic disparities, state capitalism, and placing of regional disparities in the context of regional development theory.

The European Union is currently facing two mutually supporting forms of new regionalism, the so-called bottom-up and top-down regionalism. The bottom-up regionalism is a stream, which is expressing the importance of regional economic growth and political activity of local actors. Development takes place on the basis of voluntary initiative of people living in the region and other local actors. The top-down regionalism is a stream mainly generated within the central institutions of the European Union itself.

The current territorial administrative division of Slovakia with its districts and regions is in partial discrepancy with true geographical structure of the territory. At district level, Bezák (2000) observes discrepancies at least in 29 cases, representing 40 percent of all 70 „non-metropolitan districts“. The situation in which many of the existing districts actually include only peripheral parts of true functional urban regions causes methodological problem in interpreting of regional disparities at district level. Many values of economic or social indicators appear significantly biased as a result. At regional level, current higher territorial units (NUTS 3) also embody many discrepancies, moreover bringing problematic features for functioning of regional governments also working within the same boundaries. Attempts to interpret the regional economic disparities at this level result in biased results, in particular because of narrow definition of the Bratislava region. Bratislava region actually covers metropolitan agglomeration of the capital city, which can be hardly compared with remaining seven regions including more balanced urban and rural territories. Besides that extreme difference between metropolitan area and other Slovak regions can still be expected and considered natural.

It seems that long dominating path of neo-liberal globalization is near ending as we move further through the 21st Century. Recent years appear to introduce a new type of organizing principle reflected as the „state capitalism“. State capitalism should not be considered equal to central planning according to Bremmer (2014). Instead, it seems to be an institutional regime, in which capitalism is accepted but in the same time state retains a large part of decision-making, possibly using capitalism's mode of functioning for its own purposes.

In recent years, the role of government and local resources for regional economic development is increasingly emphasized. In practice it means that it is time to give up an illusory expectation that foreign investments will save us, or provide an excuse for poor state of infrastructure. It is time to involve a wide range of actors at the local level, and to help them in search for local authentic resources suitable for business and development impulses. On the other hand, ongoing discussion among variety of different concepts and theories of regional development, even providing contradictory policy recommendations, is vital.